

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ АНТРОПОНІМІВ У СЕРЕДНІЙ ТА ВИЩІЙ
ШКОЛІ: НАСТУПНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ**

Виконала студентка VI курсу групи СО-61
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)

Бідун Ольга Леонідівна

Керівник – канд. пед. наук, доц.

Павлюк Наталія Петрівна

Рецензент – докт. пед. наук, проф.

Вітюк Валентина Володимирівна

Рівне – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОНІМІКИ ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ МОВОЗНАВСТВА	6
1.1. Історія розвитку української антропонімії.	6
1.2. Антропоніміка як окрема галузь мовознавства і як складова частина ономастики.....	22
1.3. Стан вивчення української історичної антропонімії	25
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ АНТРОПОНІМІВ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ	41
2.1. Аналіз програм та підручників з української мови в старшій школі	41
2.2. Формування поняття «антропоніміки» в учнів старшої школи під час позакласного навчання	47
2.3. Організація та хід дослідження	59
2.4. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	63
2.5. Методичні рекомендації здобувачам вищої освіти щодо організації вивчення старшокласниками антропонімів на позакласних заняттях в школі	64
Висновки до другого розділу.....	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність теми. Мова – це комунікативна система, що складається з багатьох компонентів, які виконують свою функцію. Одним з органічних компонентів є оніми, а саме антропоніми. З кожним роком ономастикон зростає і розширюється, одні антропоніми замінюються іншими, з'являються нові. Сьогодні багато дослідників звертаються до цієї теми і видають книги та словники.

Антропонімія — невід'ємна частина мовознавства, без вивчення якої вивчення мови буде неповним і певним чином обмеженим. Проблеми із засвоєнням власних імен, питання їх походження є важливими аспектами вивчення української мови та особливостей української культури загалом. Ґрунтовне й упорядковане вивчення проблем української антропонімії дозволить нам набути певних знань про мову, спрямованих на повне розуміння мови, і дасть змогу оволодіти певним рівнем знань.

Особливу роль у вивченні української мови відіграють власні назви. На нашу думку, знання, отримані від ознайомлення з цією темою, сприяють більш обґрунтованому підходу до процесу вивчення української мови, можуть допомогти студентам зацікавитися процесом роботи, мотивувати та виховати спеціалістів у стрімкому розвитку сучасного суспільства.

Все більше цікавить дослідників динаміка особових імен та прізвищ, які, на відміну від постійної системи антропонімів, дають змогу простежити лексичний рух власних імен та отримати більш повне уявлення про лінгвокультурну природу власних імен. ці конкретні слова. Антропоніми давно привертають увагу лінгвістів. Проблеми ономастики розглядаються в роботах таких дослідників, як Н.В. Подільська, О.В.Суперанська, О.А. Леонівича, В.А. Ніконова, В. О. Ражина, А. І. Рибакіна, А. В. Чигірьова та багатьох інших.

Об'єктом дослідження є наступність та перспективність у вивченні антропонімів у системі старша школа- ЗВО.

Предмет дослідження становлять особливості виявлення перспективності вивчення антропонімів у старшій школі та закладах вищої освіти.

Мета роботи – проаналізувати особливості виявлення перспективності антропонімів у закладі вищої освіти.

Встановлена мета передбачає рішення таких **завдань**:

- дослідити історію розвитку української антропонімії;
- проаналізувати антропоніміку як окрему галузь мовознавства та здійснити стан вивчення української історичної антропонімії;
- вивчити визначні здобутки та перспективи розвитку антропонімії;
- вивчити антропонімію в класах старшої ланки;
- розкрити проблематику класифікації неофіційних антропонімів;
- здійснити аналіз методів та прийомів антропогенів у класах старшої ланки.

Методи дослідження: аналітичний, порівняльний, теоретико-описовий, кількісно-якісний методи.

Теоретичне значення роботи. У роботі представлені теоретичні спостереження, що дозволяють більш детально на матеріалі прізвищ розглянути антропоніми, як перспективність вивчення у системі старшої школи-ЗВО.

Практична цінність результатів дослідження полягає в тому, що матеріали, розроблені в даній роботі, можуть слугувати основою для подальших досліджень в області антропоніміки.

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Апробація роботи була здійснена у статтях: на конференції «Пріоритети освіти» 14 квітня 2021 року, VII Міжнародна науково-практична конференція «MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT SCIENCE AND PRACTICE», 02-05 листопада 2021р., Варна, Болгарія. Обговорення окремих розділів та роботи в цілому

здійснювалось на засіданнях кафедри стилістики та культури української мови: №8 від 7 червня 2021 року, №12 від 18 жовтня 2021 року, №14 від 18 листопада 2021 року.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОНІМІКИ ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ МОВОЗНАВСТВА

1.1. Історія розвитку української антропонімії.

Теоретичні основи української історичної антропонімії були закладені в основній праці М. Худаша «До історії української антропонімії», виданій у 1977 році. У ньому автор підкреслює антропонімію як самостійну галузь науки, що почала системно розвиватися в середині 20 ст. Предметом його дослідження є називання осіб чи антропонімів, тому в процесі наукового опису використовується синтаксична конструкція «українська антропонімія» «дослідження української антропонімії».

Враховуючи обмеженість теоретичного матеріалу, неоднакове хронологічне та територіальне вивчення різних видів антропонімії, дослідник виділяє українську антропонімію на сучасну та історичну. Строгого наукового визначення терміну «українська історична антропонімія» в монографії не дається, що не заважає автору описати її характерні риси, її статус та перспективи розвитку [1, с.205].

На момент написання українська історична антропонімія обмежувалася вивченням антропонімічного факту писемних пам'яток на синхронному рівні, часто звужуючи предмет до одного предмета, переважно словотворення. Враховувалися дрібні та фрагментарні теми, переважали тематично структуровані дрібні предмети. Разом із методом опрацювання фактичного матеріалу і отриманий досвід до «єдиної еволюційну цілісності» [1, с. 205].

Для М. Худаш — одне з першочергових завдань української антропонімії, яке стане основою для написання «великих синтезуючих монографій» та створення «спецкурсу з української антропонімії». Актуалізовано питання формування структурованої системи науково-теоретичних, практично-методологічних та джерелознавчих основ української історичної антропонімії як галузі науки. Спираючись на

узагальнення слов'янської ономастики, зокрема Т. Мілевського, О. Суперанської, В. Бланар, В. Ніконов, дослідник підходить до визначення терміну «антропонімічна система» і трактує його як «внутрішньо організовану сукупність засобів і моделей мовної ідентифікації людини з тим чи іншим народом» [12, с.205].

Він аналізує наукові трактування відомих у слов'янській ономастиці антропонімічних систем у загальнотеоретичній проєкції та класифікує сучасну українську антропонімічну систему як «три назви з трьома обов'язковими компонентами – власне ім'я + ім'я по батькові + прізвище». Методи ідентифікації особи в досліджуваній період дослідник класифікує на три категорії: власне антропонімічні назви, апелятивні назви, змішані чи антропонімічні апелятивні назви.

До основних понять антропонімічної галузі М. Худаша належать власні імена, по батькові, прізвища та прізвиська. Вчений характеризує її як «невід'ємну частину лексичного складу мови кожного народу», «антропонімічний багатство кожного народу», «продукт його історії». Успіх дослідження сучасного стану антропоніміки залежить від детального знання процесів еволюційного розвитку іменування людини в історичному процесі суспільного прогресу.

Актуальними проблемами української історичної антропонімії є критерії відокремлення назв власних і загальних, межа між власними і загальними назвами, зокрема перехід від імені власного до імені власного. Наявні наукові пояснення про шляхи утворення, стабілізації та остаточного утворення українських прізвищ називають дискусійними. У дослідженні аналізується дослідницький зміст антропонімії, джерела української історичної антропонімії, специфіка теми та методи дослідження. У тексті монографії простежено три основні періоди розвитку української антропонімії: період початкового формування окремої антропонімічної системи (до XIV), період сучасної української антропонімічної системи з трьома назвами.

На думку В. Горпинича, стає реальністю методологічний підхід до включення ономастичних даних у лінгвістичну когнітологію, який можна продемонструвати в етимологічних працях вчених другої половини ХХ ст. (2006). Стратегія одеського дослідника ґрунтується на когнітивних засадах, що «мова існує не в мові, а в людській свідомості, в ментальному лексиконі, у мозку, у формі понять, що поняття і слово не тотожні явища» [2, с. 55].

Ключовими термінами когнітивної ономастики є термін – «як згусток культури в свідомості людини», «зміст (значення) слова»; Символ — «ознака», «умовне позначення предмета, поняття чи явища», «вираз сутності предмета», значення слова — «загальне, притаманне різним носіям мови, які заповнюють номінацію»; значення слова – «індивідуальне, суб'єктивне розуміння мовцем семантики слова», рамки – з англ. Каркас «каркас, скелет».

Індивідуальний антропонімічний фрейм, як зауважує О. Карпенко, ґрупується за принципом егоцентризму довкола Я індивідуума і складається з чотирьох кіл:

- 1) ти-коло,
- 2) Ви-коло (в обох особисте знання денотата є обов'язковим),
- 3) ім'я-коло (С. Ш.), в якому вирішальну роль відіграє ім'я, а особисте знайомство з денотатом не є обов'язковим,

4) коло потенційних членів ментального лексикону. Структура лінгвістичної антропонімічної та загалом онімічної бази базується на сукупності всіх носіїв цієї мови. Розвиток від індивіда до лінгвістичної онімічної основи здійснюється шляхом складання та коригування окремих рамок. Предметом дослідження С. Пахомової «Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах» (друге видання 2012 р.) був морфологічний, словотвірний, лексикологічний, етимологічний та синтаксичний аналіз багатолексемних власних назв та антропонімічних формул слов'янських мов на різних етапах суспільного розвитку, на думку автора, «на ономастичній карті слов'ян все ще залишається «порожня пляма»» [3, с. 5].

Структурно всі антропоніми дослідник поділяє на однолексемні та багатолексемні. Складне самоназвання особи (антропонімічне сполучення, складне найменування) тлумачиться як словосполучення (просте, складне), яке «складається з двох або більше повних слів на основі підрядного зв'язку». Проте використання цього терміна є доцільним на певному етапі розвитку антропонімічної системи з урахуванням хронології та лінгвістичного контексту.

Тому С. Пахомова наголошує на концепції «антропонімічної формули», яка «передає багатовимірність, багаторівневість номінації особи» і яка до того ж «виражає певну структурну закономірність». Із застереженнями (щодо формальності ~ неформальності позначення, поширення терміну «формула» на однолексемні антропоніми) вона погоджується з визначенням Н. Подільської, що антропонімічна формула — це певна послідовність різних типів антропонімів та позначень в офіц. Позначення особи цієї національності від певної епохи» [3, с.112].

Враховуючи компонентний принцип, у роботі антропонімічні багатолексемні формули поділяються на дві групи: прізвище) та складні, які утворені поєднанням трьох і більше антрополексів.

Наукова цінність дослідження полягає в розробці антропонімічної (історичної антропонімії) термінології, яка синтезує підхід до розробки системи слов'янських антропонімічних формул з урахуванням специфіки особистісних, сімейних та соціальних позамовних факторів. Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані в ономастичній лексикографії, слов'янолінгвістиці, порівняльно-історичній граматиці, ономасіології тощо.

Техніка антропонімічних формул використовується в процесі лінгвістичного аналізу розвитку антропонімічних формул у східнослов'янських, південнослов'янських та західнослов'янських мовах. У процесі дослідження, зокрема розробки антропонімічних формул в українській мові на слов'янському тлі, було виявлено, що співіснування в

сучасному офіційно-діловому стилі три- та дволексемного найменування має глибокі історичні витоки [4, с.54].

Монографічний блок із шести книг В. Шульгача «Дослідження праслов'янської антропонімії» (2008, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019) присвячений реконструкції значної кількості особових імен, з яких праслов'янська антропонімія [4, с.150].

Автор розглядає префіксальні та суфіксальні словотворні моделі на рівні відновленого або погано аутентифікованого апелјативу, які в результаті пропаралізації перейшли до класу онімів. Антропонімічні замальовки подають приклади генетичних мікросистем праслов'янських архетипів, які об'єднані в лексичні та словотвірні гнізда. Цим дослідник розвиває теоретико-методологічні основи гніздового словотвірного підходу до етимологізації слов'янської лексики, правомірність якого доведена Р. Козловою [5, с.391].

В. Шульгач розглядає відновлений корпус праслов'янських антропонімічних архетипів як «важливий фрагмент праслов'янського лексичного фонду», а методика розгляду структури праслов'янського слова на основі реконструйованого генетичного гнізда дозволяє, особливо навколо похідних компонентів, первинних і вторинних. Для встановлення словотвірних морфем переосмислено ряд питань порівняльно-історичної фонетики.

Реконструйовані праслов'янські особові імена, утворені шляхом основокладання і збережені переважно у складі історичних топонімів, доповнюють статті етимологічних словників, наприклад: *Borislavъ: мікротопонім Бориславово, особові імена: новгород. Бориславъ, XIII ст, болг. Борислав, XV, слвн. Borislav, н.-луж. Bórisław, слов'ян. Borislau(us); *Miroslavъ: ойконім Мирославль, особові імена: слвн., хорв. Miroslav, прибалт. слов'ян. Miroslaw [1, с.205].

В. Шульгач доповнює термінологічну основу української історичної антропонімії двома важливими тлумаченнями основних термінів: «антропоніміка» та «праантропонім». На відміну від гідронімів чи ойконімів,

він розглядає антропонімію як «систему мовних одиниць, що рухаються в часі та просторі». Під пропатронімом розуміють «потенційно живе слово, мовний прообраз сучасного чи далекого від історичного та іншого. Джерела їхніх представників, які добре просунулися в еволюції і подекуди зазнали значних формальних змін.

У збірнику наукових праць І. Железняка «Слов'янська антропонімія» (2011) порушується низка проблемних питань етимології, семантики основ та словотворення сербохорватських, українських та праслов'янських назв. Зокрема, автор ставить важливе питання історичної антропонімії про розуміння процесу «збільшення типів словотворення в ході загального розширення словникового запасу», про «причини, шляхи та форми виникнення та розвитку нових моделей словотворення і їх типів» [16, с.12].

Дослідник вважає номінацію через оптимізацію апелятиву характерною для власної лексики і називає три основних шляхи цього процесу: пряму оптимізацію апелятиву, «побудову фрази з окремих слів, наявних у мові», «створення нової дієслівної одиниці як нового звуку». В етимологічних дослідженнях вона не віддає перевагу жодному з трьох методичних компонентів - фонетиці, словотвору чи семантиці. «Лише специфічна лексика, каже дослідниця в даному конкретному випадку, може призвести до інтенсифікації певних прийомів».

Крім традиційних лінгвістичних питань, характерних для антропонімічних досліджень, І. Железняк у статті «Світоглядний код слов'янської антропонімії» виділяє одне з основних завдань сучасної науки, яке також є завданням історичної антропонімії – «виявлення самобутності антропонімії як духовної культури народу» [6, с.215].

Вміщена в ній система особових імен належить не тільки до категорійної області природної мови, а й до її особливого міфологічного шару, що утворює самостійний ономастичний код. Антропоніми вважаються елементами мови, які мають безпосереднє відношення до духовної культури народу та до глибинних історичних витоків.

Українська історіографія другої половини XVII – XVIII ст. – складне та багатогранне явище, яке мають досліджувати історики, мовознавці та літературознавці. Адже воно датується другою половиною 17 століття. З'являються відносно короткі історичні оповідання, які містять узагальнений виклад історії своєї країни від найдавніших часів до сучасних подій. Історіографія досліджуваного періоду не є зрілим жанром, оскільки в ній чітко простежуються традиції стародавніх літописів, на основі яких ці пам'ятки можна віднести до жанру історичної прози [5, с.25].

Історіографія XVII століття, за своєю суттю, як зазначає Д. .Наливайко, «раціоналізм, зосередженість на людях та їх вчинках, інтерес до суспільно-політичної сфери життя. Це збільшує інформативність викладу, посилює увагу до джерел та документального обладнання, але водночас залишається дійсним».

В історіографічних пам'ятках рідко згадуються вихідці з низів – козаки, селяни. І якщо в ранніх пам'ятках досліджуваного періоду (зокрема, передусім, три найвідоміші літописи – Самовидця, Григорія Граб'янки, Самуїла Величка та декілька дрібних – Хмільницький, Межигірський, Добромільський) досі є поодинокі випадки, коли рядові козаки згадуються, то в пам'ятних компіляціях пізніших часів («Історія...», «Літопис...», «Збори...» та ін.) майже не зустрічаються. У XVIII ст. «Історіографія набуває іншого змісту та спрямованості, але її структура, особливо співвідношення між науковими та літературними елементами, не зазнає жодних радикальних змін», тобто їх можна віднести до історико-літературних пам'яток [14, с.32].

Проте іноді буває важко провести межу між історичним та літературним аспектами історіографічної роботи, оскільки вони тісно переплетені. Літописець описує історичні події через деякий час після того, як вони відбулися, і додає до свого оповідання різні перекази, народні перекази, легенди. Тому опис подій, діяльності та оцінка історичних діячів у літописах є змішанням джерельного матеріалу, усної народної творчості та історичної концепції автора, обмеженої вимогами обраного жанру.

Неабияку роль у створенні загальної картини історичного розвитку суспільства належить антропонімікону, за допомогою якого автори творів історіографічного жанру намагалися відтворити не лише добу Хмельниччини (а саме подіям визвольної війни 1648–1654 рр. приділялося найбільше уваги), а й давніші часи – від створення світу чи початків козацтва.

Коло вирішуваних питань надзвичайно широке: чи створено нову українську літературну мову на основі старої; чи була перервана літературна традиція; якою мовою чи в якому варіанті написана та чи інша пам'ятка тощо. Друга половина XVII — початок XVIII ст. – це час появи таких пам'яток, як Літопис Самовидця, прці Г. Граб'янки, С. Величка. Відповідаючи культурно-освітнім потребам свого часу, вони схопили всі попередні досягнення вітчизняної та західноєвропейської історіографії і підняли їх на вищий, новий рівень розвитку, ставши визначним явищем не лише в українській, а й у всій східнослов'янській історіографії [7, с. 140].

Є твори, в яких події Визвольної війни 1648-1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького репрезентують центральну площу. Ці події “зродили в письменстві довгу низку мемуарів або й спроб прагматичної історії, утриманої в літописній формі, по роках, внаслідок того, що автори таких спроб не були в силі опанувати матеріалу та привести його у внутрішній зв'язок. Проте козацькі спогади та спроби прагматичної історії зберегли стару назву літописів, бо між староукраїнськими літописами та козацькими спогадами та історичними писаннями не було різкої межі, різких переходів, навпаки, старий спосіб збереження української національної традиції, що непомітно перейшла в новий тип.

Безсумнівно, на ранніх етапах створення історіографічних творів значний вплив давні та середньовічні літописні традиції, але складання потребувало детального вивчення великої кількості доступних джерел, зокрема народних переказів і легенд.

З цього приводу С. Єфремов зауважив, що “козаччина підчас найбільшого свого розквіту заступає їм [авторам] попередні події рідної

бувальщини, і через те більшість із них Хмельниччину – оту кульмінаційну точку національних змагань – бере за вихідний пункт і початок своїх історичних домислів. Це накладає на них печатку спільного настрою й дуже різнить од попередньої історіографії” [9, с.14].

Відбувається поступове збирання й узагальнення фактів і явищ про воєнні події, які знайшли відображення у пізніших «перехідних творах» — літописах, оповіданнях, компіляціях.

Ще під вирішальним впливом літописної традиції (створення світу, послідовність подій і фактів, датування тощо) невідомий автор намагається створити новий твір — оповідання, написане в науковому стилі, а не літопис, літопис. . Жанрову пам’ятку визначають як полемічний публіцистичний твір чи політичний памфлет, причому це передусім історіографія із значними художніми, фольклорними вкрапленнями [1, с.205].

У науковому виданні «Курс історії української літературної мови» зазначено, що «Твори такого роду слід характеризувати як історичні мемуари». Таке визначення жанру розглянутих пам’яток не повністю відображає їх зміст, оскільки це не простий перефраз чи опис, а свідоме зведення опрацьованих матеріалів з аналізом подій. Жанр цих пам’яток визначається як історіографічний.

Історіографія — це 1) історія історичної науки в цілому, іноді сама наука історії, а також ряд досліджень, присвячених певній темі чи історичній епосі, що характеризуються внутрішньою єдністю; 2) спеціальна історична дисципліна, що вивчає історію історичної науки.

Більш детально значення цього терміна пояснюється в «Словнику української мови»:

1. Наука, що досліджує розвиток і накопичення суспільно-історичних знань, а також історичних джерел [16, с.140].

2. Збірник історичних праць, що стосуються конкретного часу чи проблеми. У новітніх дослідженнях під українською історіографією розуміють: 1) збірку літератури з проблем української історії; 2) виникнення

та розвиток історичної науки в Україні; 3) наукова дисципліна, що вивчає стан і розвиток історичної науки в Україні.

За цією ознакою до пам'яток історіографічного жанру належать літописи, компіляційні літописи та покажчики козацької верхівки (гетьманів і полковників), написані (або складені) у другій половині XVII—XVIII ст. і мала на меті висвітлити, серед іншого, події Визвольної війни 1648-1654 рр. «...ніби синтезуються література, історія, фольклор, мистецтво». Українська історіографія другої половини XVII – XVIII ст. надзвичайно колоритна щодо минулих подій, оздоблення, стилю та мови письма [8, с.214].

По-перше, розширюється тема, включаються нові джерела, активізується критичне опрацювання матеріалів, лексична форма представлення поступово замінюється розширеним літературно-історичним коментарем, що вже містить елементи наукового підходу до описуваної події

Тісні культурні зв'язки між шляхетською Польщею та Україною надали хроністам та історикам доступ до записів і хронік західноєвропейських мандрівників і письменників – М. Бельського, Г. Боплан, О. Гуаніні, В. Коховський, С. Пуфендорф, С. Твардовський, П. Шевальє. Серед досліджуваних пам'яток виділяють три великі групи:

- «регіональні», або місцеві, літописи; літописи та історії-компіляції, які змальовують події на значній території України та за її кордонами;
- хронології, реєстри, переписи козацької верхівки – гетьманів та полковників.

«Регіональні» літописи завершують епоху середньовічних літописів. Вони були написані в другій половині 17 ст. До них належать Хмільницький (доведений до 1650 р.), Межигірський (доведений до 1700 р.), Добромільський (доведений до 1700 р.) літописи [7, с.123].

Однією з характеристик цих пам'яток є точні хронологічні межі. З огляду на таку якість, до цієї групи можна віднести роботу провидця. «Регіональні» хроніки коротко повідомляють про найважливіші події в житті

країни, автори торкаються подій місцевого значення. Автори зберігають традиції старих літописів і представляють звіти за роки.

Основна увага приділяється Визвольній війні (Хмельницький, Межигірський, Добромільський) та подіям, які їй передували. Через невеликі розміри вони мають велику цінність не лише для історії, літератури, а й для мовознавства. Це пояснюється тим, що, на думку Ю. Мицика використались їхні спогади, свідчення очевидців, фольклорні матеріали, а також письмові джерела, які не збереглися до наших днів.

Звісно, записи в «місцевих» літописах велися безперервно без значних проміжків часу. З цієї точки зору «літопис Самовидця» - це робить деякі спостереження. Історики поділяють її на дві частини: історичну (1648-1676) та літописну (1677-1702), а першу частину Самовидець написав лише на основі своїх спогадів [9, с.14].

Нам здається малоімовірним, що якою б гарною не була пам'ять, людина не може зберігати події в собі майже три десятиліття, а потім з такою точністю відтворювати їх. Очевидно, у провидця були першоджерела, які не збереглися до нашого часу. На цінність літописів як пам'яток історичної літератури неодноразово вказували вчені, зокрема М. Марченко, який вказував, що «серед козацьких літописів літопис Самовидця є однією з найцінніших пам'яток в українській історичній літературі 17 - 18 століття.

Терміни «козацькі літописи» та «козацька старшинська історія», які вживає М. І. Марченко, викликають сумнів. Традиційно вони вживаються разом із літописами Самовидця, Григорія Грабянки та Самійла Величка, мабуть, тому, що їхні автори мають козацьке коріння. На поширення цих термінів вплинули відомості літописців-упорядників, які нібито використовували у своїх працях «кронички козацькі» [1, с.142].

Проте епітет козаки у XVI-XVIII ст. був синонімом визначення української мови і вживався для позначення українського народу, тому правильніше було б визначати ці літописи не як козацькі, а як українські (див., наприклад, Польські літописи). Соціальний статус, походження автора

не можуть бути покладені в основу визначення жанру твору. Друга дослідницька група — це літописи та компіляційні оповідання. Його можна поділити на дві підгрупи: 1) пам'ятки, де експозиція починається з часів козацтва чи першого відомого автора гетьмана; 2) пам'ятники, в яких автори намагаються розпочати викриття зі створення держави чи часів київських князів (літописи Григорія Граб'янки, Самійла Величка, “Исторія Русовъ”, “Краткое Описание Малороссіи”, “Собрание Историческое, изъ книгъ древняго писателя Александра Гвагнаина и изъ старихъ русскихъ вѣрнихъ лѣтописей абшинтованнимъ полковимъ обознимъ Стефаномъ Василичевимъ синомъ Лукомскимъ сочиненное в малороссійскомъ городѣ Прилукахъ 1770 году”, “Гисторія о началѣ проименованія козаковъ, о(т)куду козаки нареченны, о(т) коего племени и рода”, “Лѣтопись краткій о(т) початку великороссійски(х) и про(т)чіихъ кнѣзей и монарховъ, хто в которомъ году імѣль прѣдѣль великоро(с)сійского кнѣжня и кто в Малой Россіи былъ гетманом(м), в которомъ году, и что в тѣхъ годахъ дѣялося”) [1, с.205].

У цих пам'ятках є відносно ідентичний антропонімікон щодо об'єктів номінації (щодо літописних компіляцій, звісно, все залежить від часового інтервалу, кількості використаних додаткових матеріалів; не використовувати реєстри, хронології, списки) та використовувати майже подібні антропонімічні формули для визначення історичних особистостей.

Третя група досліджених пам'яток характеризується чіткими хронологічними рамками та використанням подібних антропонімічних формул (переважно у двох частинах). Певні труднощі полягають у тому, що кожна з досліджених пам'яток має своє тимчасове розмежування, що, з одного боку, збільшує кількість використаних автором антропонімів, а з іншого — вимагає від автора адаптації використаних антропонімічних формул до описаної епохи, с. 145].

Пам'ятки історіографічного жанру створювалися в результаті добору найбільш цінних (з точки зору їх авторів) історичних, літературних та інших матеріалів. Про це неодноразово зазначали видавці пам'яток або їх нові

переписувачі: “Краткое ... описаніє” имѣть нѣкоторое сходство съ лѣтописями: “Самовидца” и особливо Грабянки; но заключаетъ въ себѣ много новыхъ и довольно важныхъ извѣстій; а съ 1734 года – совершенно новая”; “Вѣроятно, первый авторъ ея, подобно Величку, пользовался какими-нибудь древнѣйшими замѣтками, которыя Величко называетъ кроничками козацкими” .С. Лукомський у передмові до свого “Собранія исторического” просить у читача вибачення за, можливо, невдалий переклад та зазначає, що “однакожь исторію Самойла Твардовского, всю войну Богдана Хмельницкого также козаковъ и татаръ противъ поляковъ в себѣ содержащую, перевести осмѣлился и, для лучшаго оной изясненія, древняя исторія, мною жъ переведенная, о началѣ козаковъ, о ихъ гетманахъ и о разныхъ воинскихъ чрезъ нѣсколько вѣковъ отъ нихъ происходящихъ дѣйствахъ, к тойже Твардовского исторіи присовокупилъ, и послѣдую древняго писателя Александра Гвагнаина книгамъ, ничего и отъ нихъ, что касается къ свѣдѣнію, не пропустилъ, да и русскихъ старихъ вѣрныхъ лѣтописей упомянуть не миновалъ; что все вмѣстѣ “Собраниемъ Историческимъ” назвалъ” [13, с.142].

Матеріал був не просто переписаний, а навмисне зібраний, що вимагало від автора ретельного перегляду відібраних ним документів та їхніх коментарів (хоча й незначних). Нові компіляційні оповідання часто ґрунтувалися на переліку літописів, які використовувалися на той час (наприклад, у зв’язку з цим в українській історіографії є п’ять типів компіляцій, у яких спорадично використовуються козацькі літописи:

1. Поєднання кількох козацьких літописів між собою, переважно супроводжувані додатковими матеріалами.
2. Поєднання козацьких літописів з історичним матеріалом.
3. Поєднання козацьких літописів з літературними творами.
4. Поєднання козацьких літописів із релігійно-просвітницькими статтями.
5. Збірники, що поєднують козацькі літописи з копіями дипломатичних, нормативних та інших документів, іноді з офіційними чи

приватними листами. На думку істориків, головною ознакою української історіографії другої половини 18 ст. є компілятивність.

Досліджувані нами пам'ятки історіографічного жанру умовно поділимо на дві групи: а) некомпілятивного характеру (до цієї групи відносимо Хмільницький, Добромильський, Межигірський літописи та літопис Самовидця); б) компілятивного характеру (до цієї групи відносимо решту досліджуваних пам'яток: літописи Григорія Граб'янки, Самійла Величка, “Літописець”, “Літопись”, “Описаніє”, “Краткое описаніє Малоросіи”, реєстри, хронології, переписи та ін. Тут можна помітити певну компілятивну диференціацію: якщо Григорій Граб'янка, Самійло Величко збирали свідчення з різних доступних джерел, про що вони зазначали в передмові “до чителника”, то невідомі й відомі автори пізніших історій-компіляцій брали їх готовими у своїх попередників) [18, с.142].

Перші особові назви, на думку автора, були працею синтезу мови та світогляду людини ще до появи філософських теорій. Суть того чи іншого слова антропоніма спочатку розуміла невелика громада. Повторення ідентичних імен створює іменні знаки, які конденсують контекст значення з навколишнім середовищем.

Для відновлення мовної структури всього антропоніміку важливо повторно зв'язати конкретне особове ім'я зі сприйняттям навколишнього світу та його зв'язком з конкретною людиною. «Слов'янський антропонімікон, – зазначає І. Железняк, – як нащадок індоєвропейця в лексичному контексті відбивається в загальному лексичному розвитку, а в семантиці – як дзеркало світогляду людства на тривалий час» [13, с.142].

Неоціненним є внесок І. Железняка у становлення ономастичної науки загалом та історичної антропонімії зокрема як системного наукового напряму та структурної фрагментації антропонімічних досліджень. Ця теза стає зрозумілою при дослідженні походження та функціонування слов'янських особових імен.

У структурі проведеного вченою комплексного дослідження виділяються такі частини: – з'ясування етимологічного походження < *světlъ(jь) + суф. -an- / -ana- та поширення основи *svět- у слов'янській антропонімії; – з'ясування концептуального змісту апелювальної основи й антропонімів; – Розширення семантичної палітри лексичного гнізда, зокрема шляхом додавання до колірної семантичної ознаки імен когнітивної характеристики «глибоке відчуття людиною власного зв'язку зі стихією світла як початком усіх живих істот»; - порівняльний ареальний та лексико-семантичний аналіз антропонімів та перших загальних основ у слов'янських мовах в еволюційній проекції; - Дослідження сприйняття сутності імені Світлана в художній літературі [17, с.120].

Новий напрямок у розвитку сучасної ономастики — теоретичну або краще типологічну ономастику — взяли одеські вчені Олексій Складенко та Ольга Складенко у п'ятитомному збірнику монографій «Типологічна ономастика». Перша книга з цієї серії «Лексико-семантичні характеристики анонімного простору» побачила світ у 2012 році. Порівняльні дослідження загального спектру фонетичної лексики за допомогою ономастичного мислення, ономастичних традицій і смаків, ономастичних уявлень можна також продуктивно застосувати до вивчення історичної антропонімії. «Типологічне зіставлення власних імен має важливе значення для створення загальної теорії звучання» [7, с.15]. Комплексний аналіз певного ономастикону складається з внутрішньомовного та позамовного компонентів: порівняльно-типологічного, структурно-словотвірного, лексико-семантичного, соціально-функціонального, психолого-когнітивного.

Особливе значення в цій роботі має пояснення ономастичного основного терміна – власні назви. Власні назви автори характеризують як «специфічне мовне ядро кожного етносу», «найдавніший лексичний мовний шар», «не лише шар староутворень, а й наймолодший словниковий шар», «згущене в семантико-семантичні ознаки» онімичного простору.

Дано визначення інших ономастичних понять і категорій, зокрема антропонімічний заголовок, індивідуальний ономастичний термін, клас ономастичних термінів, нім, самолексики, протоонім. Термін «ономастика» відноситься до «розділу лінгвістики, що досліджує власну лексику, усі власні назви, моделі походження, розвитку, зміни, функціонування, поширення та структуру власних імен у мові та мовленні, у літературній та діалектній сферах».

Власна лексика розглядається як багат шарова, ієрархічна, ономастична піраміда, структурована з різними ступенями ономастики, яка базується на загальних іменах, які можна оптимізувати. Автори ставлять питання про методологію ономастичного пізнання в абстрактно-конкретній формі й визначають останню як «сукупність основних принципів, якими керується лінгвіст на різних етапах дослідження» [1, с.205].

До методологічних засад ономастики належать принципи амбівалентності, системності, соціальної обумовленості, функціональності, переходу від кількісного до якісного, одиничності та множинності. Найважливішим з цих учених вважають амбівалентність сутностей.

Прояв іманентної амбівалентності ономастичної сфери, що виявляється у співіснуванні у вертикальній чи діахронічній та горизонтальній чи синхронній площині, можна використати щодо вивчення історичної антропонімії. Ефективність наукової теорії забезпечується поширенням у зацікавленій громадськості методу привласнення окреслених знань та його перевірки на практиці. У цьому контексті слід підкреслити важливу роль спецкурсів з ономастики та антропонімії, особливо у вищих навчальних закладах. У 2014 році вийшов підручник «Українська ономастика: антропонімія» Л. Кравченко. Перша частина – це виклад теоретичного матеріалу, друга – плани практичних занять для студентів, запитання щодо самостійної, індивідуальної та пошукової роботи [8, с.151].

Виклад теоретичного матеріалу ґрунтується на наступному родово-видовому принципі: антропонімія розглядається як невід’ємний компонент,

підмножина ономастики (як історична антропонімія, так і теоретична, описова, прикладна, літературна, пізнавальна – як різновид антропонімії).

З урахуванням висновків наукових досліджень українських вчених детально проаналізовано особисті імена та їх сленгові варіанти, по батькові, прізвища, прізвища, прізвиська та інші неофіційні імена особи. Особливе значення має пояснення генезису та історії розвитку українських прізвищ, врахування їх лексичної основи, особливостей словотворення та варіантності. Автор посібника наголошує на необхідності відокремлення від онімичного простору та повного вивчення антропонімічної лексики на всіх рівнях мови – лексико-семантичному, морфологічному, словотвірному, фонетичному, синтаксичному [1, с. 123].

Також пропонується, щоб уточнення питань, пов'язаних із семантикою власних назв, «повинно роз'яснювати специфіку інформації, значення та функції власників, а також їх системні зв'язки». В історії розвитку особових імен українців виділяють три основні етапи: дохристиянський (до 988 р.), християнський (XI – початок XX ст.), новий (XX – XXI ст.). Два останніх поділяються на підрівні з описом процесів, характерних для розвитку особових імен. Цей метод хронологічного розподілу, на нашу думку, може бути використаний як основа для класифікації об'єктів та знань про них в історичній антропонімії.

1.2. Антропоніміка як окрема галузь мовознавства і як складова частина ономастики

Ономастика (від грец. ONOMA — ім'я, звання) — спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові та суспільстві, закономірності їх створення, розвитку та постійного перетворення. Вона виникла внаслідок взаємодії джерелознавчої історії та лінгвістичних досліджень. Кожне власне ім'я оніму містить відомості про характеристики названого об'єкта, історичний період, з якого походить назва, етнічна група,

яка створила назву, мову, якою була створена назва та багато іншого [9, с.252].

Ономастика є однією з галузей лексикології, хоча останнім часом робляться спроби розглядати її як окрему галузь мовознавства [10, с.110]. Ономастика є дуже важливою дисципліною для лінгвістів, філологів, істориків, археологів. Ономастичні дослідження дають змогу висунути історичні гіпотези про міграцію народів, їх культурні взаємини, вплив один на одного, можливості контактів між людьми.

Пов'язавши етимологію та функції лексикології, можна проаналізувати власні імена та зробити багато висновків, які допоможуть краще зрозуміти масштаби та етапи культури. Ономастика має дуже розгалужену структуру, що пов'язано з тим, що власні назви мають дуже багато різних категорій предметів.

У класифікації виділяють чотири основні групи мовців:

1. Назви живих істот, у тому числі: власні назви людей; вигадані істоти (Шрек); тварини: флора.

2. Назви речей, подій тощо: власні назви подій; Ідеоніми явищ природи.

3. Назви організацій та установ: власні назви державних установ; Власні назви торгових інститутів; Власні назви партійних формувань; Власні назви музичних колективів; власні назви спортивних організацій; Власні назви громадських, соціальних, релігійних та інших установ.

4. Назви географічних об'єктів: власні назви країн і державних утворень; Власні назви федеральних земель, провінцій, кантонів; Власні назви міст; Власні назви районів міст (; власні назви вулиць, доріжок, площ; власні назви будівель; власні назви географічних регіонів; власні назви гір; гідроніми; власні назви позаземних об'єктів тощо] [11, с.30].

Антропонімія (від давньогрец. ἄνθρωπος — людина) — розділ ономастики, що досліджує антропоніми чи назви людей (зокрема прізвища, прізвиська, по батькові, псевдоніми), їхнє походження та функціональні

закономірності в мові [12, с.415]. Антропоніми є невід'ємною частиною лінгвокультурного фонового знання.

У наш час зросла і продовжує збільшуватися щільність та інтенсивність тривалих контактів між різними культурами. Процес міжкультурної комунікації, під яким ми розуміємо комунікативну взаємодію цілих народів та їх окремих представників, неможливий без тяжіння людей один до одного, без включення особливих мовних одиниць - антропонімів. Вони використовуються для найменування об'єктів соціальної дійсності.

Функціонування такого мовного засобу проявляється в індивідуальності вибору та асоціативної передачі істотних властивостей об'єкта в процесі номінації. Антропоніми зберігають не лише лінгвістичну інформацію, а й культурну, історичну та лінгвістичну інформацію. Власні імена пронизують всю мовну практику людини і супроводжують її в усіх сферах її життя та діяльності. Фахівці різних профілів давно зацікавлені в отриманні якнайповнішої та точної інформації, яка носить назву: про час, місце та людей, які їх створили, про реалії, які їх супроводжували [13, с.79].

Антропонімія вивчає функції антропонімів у мові – номінацію, ідентифікацію, диференціацію, зміну імен за віком, зміну соціального чи сімейного стану, проживання серед людей інших національностей, вступ до таємних товариств, перехід до іншої релігії тощо.

Під антропонімною системою розуміють ряд імен людей мовної та національної самосвідомості. Подібними є системи європейських систем антропонімів, що простежується за наявністю однакових елементів: власного імені та спадкового компонента – прізвища. Дослідники стверджують, що є не одна відмінність: кожна антропонімічна система – це унікальне явище у всіх аспектах прояву антропонімів.

Антропоніми є важливою ланкою, що зв'язують людину з найближчим оточенням і суспільством в цілому. Люди живуть не тільки серед людей, а й під іменами, які утворюють особливий національно-культурний простір навколо кожної людини, унікальний для всього мовного колективу та окремо

для кожного його члена. Кожна антропонічна одиниця є продуктом суспільно-історичного розвитку і виникає на певних пластах історії. Передававшись з покоління в покоління, він був змінений до наших днів, у різних версіях, які містять додаткову інформацію.

Антропоніми як мовні одиниці творяться із загальноновживаних слів, розвиваються і залежно від суспільно-політичних умов одні з них застарівають, інші навпаки знаходять друге життя. Після цього його науковий аналіз допомагає прояснити деякі важливі моменти як розвитку мови, так і громадянської історії населення. Антропоніми відображають історично сформовані звичаї і традиції народу, релігійні погляди, естетичні уявлення. Отже, кожне ім'я має мало значення, воно має значення, яке можна «розкрити» лінгвістичним аналізом [14, с.210].

1.3. Стан вивчення української історичної антропонімії

Початок наукового вивчення слов'янської антропонімії цілком слушно прийнято пов'язувати з появою визначної праці Ф. Міклошича «Die Bildung der slavischen Personennamen» [15], яка через деякий час після опублікування стала настільною книгою слов'янських іменознавців. Важливе значення для розвитку антропоніміки всіх слов'янських народів, а найбільше східних, мали праці російських дореволюційних учених «Славянский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке» М. Морошкіна [16], праця Є. Карновича «Родовые прозвания и титулы в России и слияние иноземцев с русскими» [17] та «Словарь древнерусских личных собственных имен» Н. Тупикова. Велику цінність і вплив на дальший розвиток наукових досліджень слов'янських особових назв мали праці А. Фіка [18], Т. Маретича [19].

Усі згадані вище дослідження, хоча й багато в чому методологічно застаріли, були колись потужною науковою, теоретичною та практичною основою для розвитку наукової антропонімії всіх слов'янських народів і не втратили наукової цінності й сьогодні. Їх часто згадують і шукають сучасні

дослідники. В ономастичній літературі ця робота вже отримала відповідну наукову оцінку [20, с. 36], тому посилатися на її критичний огляд немає потреби.

У другій половині XIX – на початку XX ст. початки наукових досліджень української антропонімії. Тут помітну роль відіграють етнографи та історики. Ці перші роботи згадуються в дослідженнях сучасних авторів [21, с. 8], проте в більшості випадків без коментарів і відповідної з важливих праць попередників Ф. Міклошича, присвячених спеціально слов'янській антропонімії.

Тому розглянемо їх детальніше в хронологічному порядку. Великі монографічні дослідження з української антропонімії, в тому числі історичні, з'явилися ще в радянські часи, як і в попередні періоди, тут можна говорити лише про декілька переважно невеликих статей та коментарів щодо окремого явища чи вузької предметної області, обмежуючись територією та джерелами матеріалу дослідження.

Першим науковим дослідженням у галузі української антропонімії є коротка стаття А. Степовича «Записка про походження і відмінювання малоросійських прізвищ», опублікована в 1882 р. [22]. Ця стаття не характеризується науковою глибиною чи більш широким розглядом об'єкта дослідження.

Написана вона на основі поверхових спостережень автора, очевидно, з метою познайомити читача з предметом у його загальних рисах. Хоч у заголовку статті і значиться, що мова в ній має йти лише про прізвища («фамилии»), то вже після початкового хибного твердження А. Степовича, що українські прізвища походять тільки «или от имени отца, или от названия родины (тут у значенні, мабуть, «місце походження». М. Х.) даного суб'єкта», далі в тексті під цими «фамилиями» автор розуміє і назви по батькові, і прізвиська. Стаття А. Степовича має, проте, і свої наукові переваги.

Автор тут рішуче виступив проти шкідливої та невмотивованої практики перегляду й модифікації українських прізвищ за російським зразком і фактично першим в наукових колах висловив оригінальну думку (хоча й у формі надмірно категоричного) щодо генезису антропонімійного суфікса *-енко*. Наступною працею з української антропонімії стала стаття відомого етнографа та літературознавця М. Сумцова «Малоросійські родинні прізвища», що з'явилася у 1885 р. [23].

Як і попередній автор, М. Сумцов обрав українські прізвища предметом дослідження, а також поставив собі за мету дати читачеві лише загальне поняття про них як про етнографічне явище. Фактичний матеріал статті не документується і територіально не локалізується, хоч, як видно з окремих формулювань, черпав його М. Сумцов з території Харківщини та Полтавщини.

У цьому дослідженні маємо цікаві і вдалі висловлювання про українські прізвища як вияв «творчого духу народу», своєрідне дзеркало його «морального обличчя», про те, що в сучасних українських прізвищах «живе стара Україна» (там же). Тут знаходимо справедливе зауваження, яке часом забувають ще й тепер, що українські прізвища «не можуть бути вставлені в строго розмірені хронологічні, історичні рамки», матеріал про те, як змогли виникнути прізвища і потім закріплюватися вже як прізвища.

У статті намагаються показати основні засоби словотворення (суфікси) українських прізвищ, класифікувати матеріал за семантикою основ та виділити іншомовні елементи та показати шляхи їх проникнення.

Як бачимо, стаття М. Сумцова містить досить багато важливих тем, цікавих спостережень та цінного фактичного матеріалу. Однак воно не позбавлене недоліків. Автор довільно трактує матеріал, допускає помилки у підборі антропонімійних суфіксів, його класифікація родових назв за семантикою основ не завжди є вдалою та науково обґрунтованою, є хибні тлумачення окремих прізвищ.

До прізвищ, що виникли «по выдающимся особенностям физиономии или характера», науково безпідставно віднесено такі, як *Бойко, Залізник, Левенець, Хижняк, Світличний, Приходько* і под. Через чотири роки (1889 р.) після появи цієї праці М. Сумцов присвятив українській антропонімії (на цей раз уже прізвиськам) ще одну невелику розвідку - «Уличные клички». Розвідка ця є одним із підрозділів ширшого етнографічного дослідження «Культурные переживания» [24].

Як і в попередній статті, автор намагається показати в загальних рисах, що таке українські сільські прізвиська, як одне з важливих для науки етнографічних явищ, визначити їх філологічне і історико-побутове значення як один з яскравих проявів духовної діяльності народу. Розвідка цінна ілюстративним і джерельним матеріалом, а також спостереженнями і висновками автора. М. Сумцов захищає М. Гоголя від нападок П. Куліша з приводу того, начебто великий російський письменник у своїх творах про Україну вигадав невластиві й образливі для українців прізвиська. Він доводить, що ці прізвиська М. Гоголь узяв з життя, оскільки на Україні вони не випадкові і не рідкісні. Недоліком розвідки, як і статті про прізвища, є відсутність паспортизації матеріалу, філологічного аналізу, помилки та сумнівні пояснення деяких прізвищ .

У 1889 р. на сторінках 2-7 номерів польського двотижневика «Niwa», під заголовком «Powstawanie nazwisk rodowych u ludu małoruskiego. Sylwetka heraldyczno-etnograficzna» появилася досить велика за обсягом розвідка відомого польського історика Й. Ролле, підписувана з номера до номера «D-г Antoni J». У 1892 р. ця розвідка була перевидана автором у VIII серії його «Історичних силуетів».

Як свідчить уже сам заголовок, матеріал української антропонімії використовується у розвідці в геральдично-етнографічному аспекті. Усвідомлюючи наявність помилок і неточностей у гербовнику польської шляхти, Допрацьованому Несецьким, Й. Ролле поставив перед собою мету

скласти реєстр так званих *wydziedziczonych*, тобто шляхетських родів, які не ввійшли до каталога Несецького.

Оскільки велика кількість таких шляхетських родів була українського походження або була шляхтою з українських колишніх польських переселенців в Україні, автор шукав українські історичні джерела. З писемних пам'яток XV-XVIII ст. він зібрав понад 100 тис. особистих найменувань, які послужили матеріалом для підготовки цієї праці.

Як позитивні моменти праці Й. Ролле, треба відзначити його спробу вказати на основні засоби і способи ідентифікації чоловічого населення України в різні часи досліджуваного періоду, спробу класифікації особових назв прізвищевого типу та спробу локалізації цих назв за їх основними словотворчими (суфіксальними) типами. Заслуговує на увагу також та частина дослідження, у якій йдеться про іншомовні (неслов'янські) елементи в українській антропонімії; сам ілюстративний матеріал та вдала чи й не вдала спроба дослідника поставити матеріал української антропонімії на службу іншим наукам.

Із недоліків зазначеної праці, крім шовіністичної польськошляхетської тенденційності, треба відзначити так само шовіністичну, цілком хибну спробу її автора періодизувати українську історичну антропонімію, виходячи з окремих етапів національно-визвольної боротьби українського народу (Й. Ролле тут уживає терміни «*inkursya kozacka*», «*Bunty Palejowe*», «*kury swawolne*», «*hajdamaczyzna*») [25, с.352]; науково помилкове трактування багатьох особових назв, як щодо їх національного походження, так і щодо семантики основ*, відсутність паспортизації ілюстративного матеріалу, недбале посилання на джерела, перебільшення розмірів польського етнічного елемента в складі запорізького війська тощо.

У 1891 р. у львівській газеті «Народна часопись» (№ 95, 96) з'являється підписана криптонімом «К» вже цитована нами стаття К. Кахникевича, «Імена і прозвища та їх походжене». Як видно зі змісту, до написання цієї статті автора спонукала нездорова тенденція, що мала місце серед відірваної

від народу частини української галицької інтелігенції того часу, «ублагороднювати»— замінювати чи модифікувати — свої нібито не милозвучні «мужицькі» власні імена і прізвища.

К. Кахникевич виступив з гострим осудом цього явища, а особливо випадків, коли до практики змінювання свого прізвища вдавалися з наміром, «щоби, як він пише,— показатись перед людьми чимсь ліпшим, щоби відщуратись своєї родини і свого народу та вже в самім прізвищі затерти сліди свого походження». Даючи оцінку цим фактам, автор статті відзначає, що всяка зміна імені або прізвища з такою метою є «мерзенна і погана і вказує на слабкий».

Наприклад, до особових назв тюркського походження віднесено: *Бажан, Буян, Кудлай* та ін., до особових назв молдавського походження такі, як *Чепіга, Чепур, Чура, Дерикаліката* ін. Наприклад, до польського елемента Й. Ролле відносить особові назви, утворені від західноукраїнських топонімів типу *Галицький, Городинський, Кобилецький, Ровенський* і т. д., типові на Україні і в Білорусії патронімічні особові назви типу *Дашкевич, Євтухович*; або такі українські особові назви, як *Одинець, Рожен, Третьак, Тишко* і т. д.

До речі, усі приклади, навіть із джерел, писаних староукраїнською мовою, у праці Й. Ролле подаються у вигідній авторові польській транскрипції (отже, виходить, не Третьак, а Trzeciak, не Зарницький, а Zarnicki, всюди -ski, -скі) характер чоловіка».

«Дивно то певно, а zarazом і сумна річ, зауважує він, коли у нас уважають такі прізвища, як *Когут, Заяць* і т. д. за якісь погані і соромні, але такі самі прізвища по-німецьки *Ган, Газе* і т. д., уважають вже красними і ліпшими». Поставивши собі за мету виступити проти практики тенденційного змінювання імен і прізвищ, К. Кахникевич познайомився з досягненнями тодішньої ономастики, антропонімією різних народів, і наслідок цієї праці добре видно в статті. Тут стисло розглядаються історичний розвиток особових назв різних народів і пов'язані з ними звичаї.

Автор також вказує на причини та засоби адаптації запозичених особових імен у різних мовах, висловлює цікаві думки про розвиток і походження прізвищ, намагається класифікувати їх за семантикою основ. Також стаття багата ілюстративним матеріалом.

На жаль, не все в цій статті, навіть на той час, є доречним і некритичним. Наприклад, автор грубо помиляється, вважаючи, що звичай називати дітей на честь батька не властивий українцям. У 1893 р. спочатку в «Малоросійському календарі», а згодом окремо в Одесі була опублікована стаття українського етнографа В. Ястребова «Малоросійські клички Херсонської губернії. Етнографічний нарис» [26].

Тож мова знову йде про антропонімічні дослідження з етнографічної точки зору, в яких об'єктом дослідження є українські прізвиська півдня України - Херсонщини. Праця В. Ястребова особливо цінна для науки тим, що її автор, збираючи матеріал, окрім фіксації мовних фактів, звернув увагу на мотиви, які його інформатори знали безпосередньо з існуючих у селі легенд, а також на обставини прізвиस्क.

У статті весь цей матеріал доречно згрупований та науково прокоментований цікавими вступними примітками, тому його можна вважати одним із найважливіших джерел для вивчення українських прізвищ та прізвиस्क. Наукова цінність статті була б значно більшою, якби в ній послідовно дотримувався авторський принцип російської транскрипції українських текстів, у тому числі прізвиस्क, і не було випадків повної довіри автора до інформаторів, які є явно недостовірними або заснованими на народній етимології чи спекуляції.

Автор не тільки не додержується основних вимог збереження в ілюстраціях фонетичних особливостей говорів Херсонщини, але й допускає випадки явного їх перекручення за російським зразком., наприклад, правильне написання *Безпятьй*, але нижче *Кривой*, далі подібні: *Телица* замість *Телиця*, *Туица* замість *Туиця*, *Кративник* замість *Кропивник*, наприклад, пояснення походження прізвиська Гупало від оклику «гу», де

закономірним було б *Гукало*,. також пояснення прізвиська Брехачка від широко відомого на Україні анекдота про брехуна і попадив [27].

У наступному 1894 р. в серпневому номері «Киевской старины» з'явилася невеличка замітка В. Щербини «К истории малорусских фамильных прозваний» [28]. Замітка ця є своєрідним доповненням згаданої статті М. Сумцова «Малорусские фамильные прозвания» деякими ілюстраціями з XVIII ст. Заслужують, зокрема, на увагу архівні матеріали із справи так званих «ищущих вольности», у яких наведені цікаві приклади пояснень своїх прізвищевих назв претендентами на шляхетське звання.

У 1895 р. в журналі «Жите і слово» (т. III) появилася згадувана вже цікава наукова розвідка В. Охримовича «Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних» [29]. Автор розвідки намагається поставити на наукові основи питання про вивчення народних звичаїв і правничих поглядів (народного звичаєвого права) з точки зору їх науково-теоретичного і практичного значення.

Серед відомих йому народних звичаїв із бойківських сіл Сенечів і Волосянка В. Охримович на перше місце ставить вживання прізвиськ і присвячує їм окремий розділ «Про назви сіл».

Підрозділ невеликий, але залишив позитивний слід в українській антропонімії. З українських авторів В. Охримович першим запропонував чітку й однозначну класифікацію українських особових імен типу прізвища. Заслужує на увагу і процес закріплення колишніх прізвиськ у прізвищах та історичні чинники, які цьому сприяли.

Дослідник справедливо вважає, що масове перетворення попередніх прізвиськ у прізвища відбулося шляхом узагальнення останніх у метричних книгах і повторного використання їх у вже прийнятому закам'янілому, стереотипному вигляді в різних файлах. В інтелігенції переважно правильно визначається кінець 18 ст. як перша фаза інтенсивної стабілізації цього процесу в Галичині.

Однак автор припустився прикрої помилки, вважаючи, що тоді відбулася поява метричних книг, які мали вирішальне значення в цьому відношенні.

Відома й цитована праця І. Франка «Причини української ономастики» за широтою досліджень, науковою глибиною, фактами та науково-теоретичними висновками є не лише серед українських дореволюційних, а й після- революційної війни твори до української антропонімії.

Ця праця містить широкі погляди на антропонімію як предмет науки, враховуючи її особливості в інших народів та елементи науково-філологічного аналізу матеріалу, хоча сама класифікаційна схема подається автором В. Охримовича на тему «Причини. української ономастики» І. Франко згадував у всіх важливих працях з української ономастики. І. Франко написав цей огляд через кілька років після виходу перших трьох томів «Описів королівщин в землях руських».

Використовуючи антропонімічний матеріал, поданий у цьому номері, а також власні спостереження за сімейним життям галицьких селян, І. Франко на основі глибокого аналізу подав оригінальний погляд на розвиток землеволодіння в Карпатах. Гори, включаючи так звану систему ферм.

Творчість І. Франка багата фактичним матеріалом, цікавими роздумами та спостереженнями. Вона мала великий вплив на подальший розвиток української ономастики. Наступна праця, в якій є і історична, і наукова інтерпретація української антропонімії, — це окремих розділ із праці І. Крип'якевича «Львівська Русь у першій половині XVI ст.». під назвою «Імена і звання російської буржуазії». «[30].

У цьому розділі заслуговує на увагу цікаве спостереження автора щодо власних імен українських громадян у Львові щодо їх популярності та типовості, їх класифікації та, звісно, самого фактичного матеріалу.

Дослідник навіть намагається розрізнити прізвище та прізвисько, але ця спроба без чітких критеріїв не вдається. Водночас є розвідка М. Зубрицького «Імена, звання та прізвища хліборобів села Мшанець

Старосамбірського району» [31]. Відмінною рисою статті є те, що її написав автор, який добре знав побут і звичаї цього села. Маючи хорошу гуманітарну освіту, не без впливу своїх попередників (В. Охримович, І. Франко та ін.), він систематизував і висвітлив тут свої багаторічні спостереження.

Стаття написана з етнографічної точки зору, без елементів лінгвістичного аналізу. Але вона містить цікаву інформацію про звички вибору імен і імен, про поширені побутові форми назви, типовий іменник у зв'язку з модою іменування. Описуючи прізвища, автор не відступає від класифікаційної схеми В. Охримовича і наповнює її власним матеріалом.

Наприкінці він наводить наявні в Мшанці прізвища та прізвиська з поясненням причин їх походження. Перелік досягнень дореволюційної української антропонімії завершує огляд цих праць, як правило, невеликих статей і розділів ширших досліджень.

Після публікації згаданої праці М. Зубрицького в подальшому розвитку української антропонімії настала досить тривала пауза, яка тривала майже 20 років. Перша післяреволюційна праця з української антропонімії з'явилася в 1926 р. У ній цитовано статтю М. Корніловича «Огляд народних прізвищ на Холмщині та Підляшші».

Для написання цієї статті автор використав різноманітні архівні документи – описи, ревізійні історії, спогади поміщика з різних куточків досліджуваної території. Слово «огляд» у назві статті повністю відповідає її змісту: мовного аналізу фактичного матеріалу немає, а дослідження проведено з метою характеристики задокументованої звичаєвої практики ідентифікації хліборобів Холмщини та Підляшшя у ХІХ ст.

Тому стаття була написана насамперед для потреб етнографії та для вивчення деяких аспектів загального права. Заслуга автора цієї статті в тому, що, з одного боку, він обрав ніким не вимірювані етнографічні ареали, а з іншого – період, коли почалася державна нормалізація ідентифікації особистості в адміністративно-правовій практиці.

Дослідження М. Корніловича містить цікаву інформацію про поширеність тих чи інших структурних прізвищ у досліджуваній місцевості, як вони виникли, як розвивалися¹⁰ з історичної точки зору тощо. Але найбільш цікавим, на нашу думку, є природний висновок, до якого дійшли автор запропонував аналіз зібраного матеріалу ще в першій половині 19 ст. прізвища холмчан і підлячків були ще нестійкими, не зумовленими адміністративно-правовою практикою і навіть характеризувались певними соціальними ознаками.

Цей висновок не втратив своєї актуальності й досі. В кінні 20-х років українська антропонімія попадає в поле зору вже й лінгвістів. З цих праць наведемо лише дві маловідомі в мовознавстві статті: «До правопису слов'янських прізвищ» В. Дем'янчука [32] та «Кілька уваг до в'яснення прізвища боярина і черемиського воєводи Дмитра Детка» І. Панькевича [33].

Перша з них — це критичний відгук про § 79 «Проекту українського правопису» 1926 р., у якому (відгуку) автор гостро виступив проти так званого «принатурювання» (українізації) іншомовних слов'янських прізвищ та висловив ряд справедливих зауважень правописного порядку» а друга, треба сказати,— невдала спроба І. Панькевича вивести етимологію особової назви відомого перемишльського воєводи XIV ст. Дмитра Дедька від закарпатської діалектної форми неозначеного займенника детко (літ. дехто). Слід також назвати згадувану вже рецензію П. Сосенка на працю Й. Відаєвича «Nazwiska i przerwiska ludowe», опубліковану в 1929 р.

Огляд цікавий тим, що розглядає, природно, фрагментарно, антропонімію з точки зору права. Автор наводить відомі факти про причини та значення особових імен як соціально-історичної категорії, згадує їх розвиток та різновиди. Найважливішим для нас у цьому огляді, однак, є питання, поставлене П. Сосенком про правові основи особових імен, як давно та під впливом яких соціальних факторів вони набули юридичного значення, як це значення розвивалося, у яка пропорція між офіційною юридичною

практикою та повсякденною практикою використання особистих імен. Критична частина також заслуговує на увагу в огляді.

Автор правильно розуміє наукову важливість метричних книг і розумно рекомендує їх для наукових цілей. Водночас він виступає проти «вужького стаціонарного методу вивчення метричних книг», у якому, як і у Відаєвича, на основі антропонімічного матеріалу лише одного села робляться широкі висновки й узагальнення. Практичне та теоретичне значення в огляді має думка автора щодо причин присвоєння окремих прізвищ окремим сільським подвір'ям та їх подальшої незмінності. У 1930 р. була опублікована стаття М. Корніловича «Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII ст. і в 1-й пол. XIX в.» [34].

У терміні «родова ономастика» М. Корнілович укладає те саме розуміння, що й автори, згадані вже в терміні «сімейні прізвиська». Спостереження за прізвищами багатого архівного матеріалу з Волині привели автора до висновку, що він яскраво відображає нерівне економічне та побутове становище селян того часу – різницю між кріпаками та безземельними слугами – кріпаками та дворовими, жінками того часу (до середини). 19 ст.) в офіційних документах не вживають прізвищ і пишуться тут лише від власного імені або від чоловіка чи батька.

У документах автор знаходить численні випадки, коли деякі селяни, не лише дворові, а й поміщики, перераховуються лише поіменно. Тому автор зазначає, що назви волинських селян у першій половині минулого століття не були стійкими, а у деяких селян, переважно придворних, їх взагалі не було.

Заслуговує на увагу стаття П. Корніловича про його спостереження над чинниками та словесними засобами виникнення селянських прізвищ, джерелами поповнення їхнього арсеналу. Стаття не містить лінгвістичного аналізу, але має незаперечну цінність для вивчення процесу утворення українських прізвищ та специфіки адміністративно-правової та побутової ідентифікації в Україні.

З початку 1930-х років цікавих наукових досліджень з української антропонімії, зрештою, і не лише української, не було. Справжнє відродження вивчення східнослов'янської антропонімії, особливо української, припадає на 1950-ті роки. Це відродження, на нашу думку, знаменує відома праця О. Селіщева «Походження російських прізвищ, особових імен і прізвищ», опублікована в 1948 році.

На сьогоднішній день, безумовно, деякі положення цієї роботи потребують критичного розгляду або додавання нового фактичного та наукового матеріалу. Нині переосмислюється ряд порушених у ньому питань у зв'язку з розвитком антропонімії як науки. Але колись ця праця цього видатного російсько-радянського мовознавця привернула увагу дослідників антропонімії своєю науковою глибиною, багатством використаного ілюстративного матеріалу, свіжістю думки та науковими міркуваннями.

Велика заслуга вченого в тому, що в антропонімічних інтересах він звернувся до давньоруського матеріалу як до першооснов східнослов'янської антропонімії. Ця праця О. М. Селіщева послужила не лише дороговказом, що спрямовував нових дослідників до актуальних проблем східнослов'янської антропонімії, а й завзятим науковим прикладом систематизації фактичного матеріалу, його класифікації та лінгвістичного аналізу.

Жоден дослідник історичної східнослов'янської антропонімії не міг обійтися без цієї праці з часу видання, і до неї буде звертатися не одне покоління дослідників.

Післявоєнні праці з української антропонімії сьогодні відомі в науці та доступні кожному, вони часто згадуються в науковій літературі, а деякі з них були публічно рецензовані, тому немає потреби вдаватися в кожную з них детально, оскільки ми раніше робили. Крім того, вже проведено детальний огляд української радянської антропонімії.

Даючи загальну оцінку повоєнних здобутків у дослідженні української антропонімії, слід одразу констатувати, що, на жаль, вони й досі виглядають дуже скромно. Нарешті, як уже зазначалося, це стосується і

східнослов'янської антропонімії загалом. Аналіз каталогу *raisonné* з української антропонімії в повоєнні роки підтверджує цей попередній висновок.

У цьому списку повністю переважають невеликі статті в журналах і збірниках або навіть менші примітки чи тези в «доповідях і повідомленнях» різноманітних наукових конференцій. Коло тематичних інтересів спеціаліста також невелике – переважно словотворення, питання походження, правопис, лінгвістичний аспект. Усі ці роботи є розрізненими, фрагментарними як за обсягом предмета дослідження, так і за джерельною та синхронною частиною дослідження, тому їх можна розглядати у своїй сукупності лише як наукову основу майбутніх широко узагальнюючих праць.

Серед сучасних досягнень української антропонімії на особливу увагу заслуговують праці Л. Гумецької, Ю. Редька, І. Сухомлина, П. Чучки залежно від наукової зацікавленості та значущості. Ці автори також мають заслугу розглянути питання української антропонімії з огляду на монографію. Інтереси цих провідних українських антропонімістів різнопланові і, можна сказати, вузькі.

Зрештою, це явище цілком закономірне: окремий дослідник і навіть без належної наукової бази для дослідження (значна відсутність конкретних антропонімічних розробок, відсутність історичних та сучасних антропонімічних словників, спеціальних видань) не може створити великих, складних монографій.

Тому монографічні праці, очевидно, звужені за матеріалом, об'єктом дослідження, діахронією та територіальним охопленням. Ю Редько досліджує лише сучасні українські прізвища, але охоплює всю територію республіки. Окрім відомої монографії [36], цей автор опублікував корисний і практичний посібник з українських прізвищ [37] та низку статей. Антропонімічні твори Ю.Редька в антропонімічній літературі є досить популярними і мають відповідну оцінку [38, с.159].

Хочу лише зазначити, що наукова цінність цих праць була б значно більшою, якби автор повніше спирався на матеріал української історичної антропонімії та антропонімії інших слов'янських народів. Це настійно застерігає його від низки неправдивих тверджень і висновків.

П. Чучка також розвиває питання сучасної антропонімії. Хоча його наукові інтереси в галузі антропонімії в основному зосереджені в Нижніх Карпатах, цей автор охоплює широке коло тем, весь антропонімічний комплекс, зокрема прізвиська. Дослідник використовує багатий антропонімічний матеріал писемних пам'яток (у тому числі зарубіжних), на основі антропонімічних даних інших українських територій та інших слов'янських народів.

Серед найважливіших опублікованих антропонімічних праць цього автора відзначимо відомі письмена зі спецкурсу «Антропонімія Закарпаття», які присвячені вступним зауваженням та власним іменам [39]. Статті наведені самим П. П. Чучка в авторефераті дисертації [40, с.41]. Антропонімічні інтереси Л. Гумецької та І. Сухомлина вже спрямовані до історичного минулого.

Своїми працями з історичного словотвору українських особових назв XIV—XV ст. Л. Гумецька по суті започаткувала пошуків наукових зацікавлень українською історичною антропонімією. Підрозділ її монографії «Власні імена людей» [41] та ряд статей, особливо «Жіночі особові назви в українській актовій мові XIV—XV ст.» [42] та «Ономастичний формант -ят- в українській мові» [43], мають зараз загальнослов'янське значення.

Шкода, що структура особових імен цього раннього етапу розвитку української мови врахована у працях Л. Гумецької на матеріалі вузького кола вибраних пам'яток, написаних лише давньоукраїнською мовою і без беручи до уваги національність цих імен. Антропонімічна творчість І. Сухомлина розмежована як за змістом, так і за хронологічною та територіальною ознаками.

За своєю термінологією автор обрав «прізвища» старої Полтавщини з XVII ст.. Крім того, І. Сухомлин опублікував низку статей різного змісту та матеріалу.

На завершення цього короткого огляду розвитку сучасної української антропонімії слід сказати, що за її ще скромними, але все прогресивнішими досягненнями, великого визнання заслуговує наукова та організаційна діяльність Інституту мовознавства. О. Потебного АН Української ономастичної комісії.

Комісія є справжнім центром ономастичної роботи в країні, регулярно публікує «повідомлення» з інформацією про ономастичну роботу в різних наукових центрах країни, публікує матеріали нарад та бібліографічні списки з різних напрямків ономастики.

Висновки до першого розділу

Тому питання походження, розвитку та структури особових імен, особливо прізвищ, тривалий час хвилювало не лише лінгвістів, а й істориків та культурологів.

Останнім часом українські вчені зосереджуються на вивченні регіональної антропонімії, виявляючи специфічні особливості назв окремих територій, які, зіставляючи матеріали різних територій, дають змогу робити узагальнення типологічного та контрастного характеру.

У сфері антропонімії досі залишається ряд спірних і невивчених питань, які потребують наукового вирішення. Не досліджуються окремі типи прізвищ, лексико-семантична характеристика прізвицьк, взаємозв'язок прізвицьк і прізвищ на рівні перетворення апелювативних імен у власні, спільність і відмінність у засобах словотворення власних і власних імен таким же чином. Морфемній структурі та значенню морфем в основах антропонімії, родинних, міжсімейних, типологічних, контрастивних, внутрішньомовних, міжмовних, регіональних, діалектних явищах в антропонімії не приділяється достатньої уваги. Ці та інші питання чекають наукового вирішення.

РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ АНТРОПОНІМІВ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

2.1 Аналіз програм та підручників з української мови в старшій школі.

У зв'язку з реформуванням національної освітньої системи в Україні, посиленням ролі творчої особистості в суспільстві, актуалізується проблема змісту та якості навчання мови учнів 9-11 класів із поглибленим вивченням укр. мови та їхню готовність продовжувати професійну підготовку. Допрофесійна підготовка здійснюється в 9-11 класах різними типами загальноосвітніх навчальних закладів: одно- та багатoproфільними школами, середніми школами, ліцеями - для професійної орієнтації учнів, допомоги у виборі предмета вищого рівня. Форми виконання – запровадження факультативів, поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі.

У допрофесійних класах, в яких інтелектуальний фон та позитивна мотивація в навчальній діяльності значно вищі, ніж у відповідних класах середньої ланки, мовознавець має створити сприятливі умови для лінгвістичної самореалізації обдарованих та обдарованих дослідницьких завдань, запровадження творчих вправ та мовних завдань, дослідів, мовних ігор, оформлення монологічного та діалогічного мовлення з урахуванням ситуації спілкування. На рівні допрофесійної підготовки можна поглибити мовний матеріал, додавши до логічно закритих частин узагальнення, таблиці, електронні посібники, інтернет-джерела, словники, довідкові роботи тощо.

Оскільки найбільш здібні та обдаровані учні вивчають предмет інтенсивно, то зміст, структура та техніка уроків мають свої особливості: програмний матеріал ширший, тому його слід вивчати інтенсивно, з високим рівнем навчальної, дослідницької, творчої, проектної діяльності та самостійна робота студентів. Однією з передумов якісного викладання та ефективного навчання в середніх школах, ліцеях, університетах, школах з поглибленим вивченням окремих предметів є:

- глибоке та повне володіння теорією мови;

- систематичний виклад навчального матеріалу, його логічна структура;
- широке використання знань із суміжних предметів (міжпредметні зв'язки);
- Використання активних методів навчання.

Програму з української мови для учнів 9-11 класів з поглибленим вивченням української мови укладено відповідно до вимог Закону України —Про загальну середню освіту, Державного стандарту базової і повної середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. №1392), який базується на засадах компетентнісного, когнітивно-комунікативного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів до навчання, що призводять до чіткого визначення ефективної складової засвоєння змісту початкової та закінчена загальна середня освіта та адаптована до змісту нової програми загальноосвітньої школи мовою навчання (5-9 класи).

Вона враховує державний статус української мови, її соціальні функції, враховує особливості предмета, який має чіткі інтегративні функції, здатність здійснювати різноманітні педагогічні, розвиваючі та виховні впливи на учнів, сприяти активній, творчій діяльності. діяльності в особистості всі сфери: життя демократичного суспільства, сучасні форми організації, методи і технології навчання української мови, визначені стратегічні напрямки (змістові напрямки: мовна, мовленнєва, соціокультурна, діяльнісна) та основні дидактичні принципи: принцип взаємозв'язку навчання, виховання та розвитку; принцип демократизації та гуманізації; принцип особистісної спрямованості; принцип комунікативної діяльності; принцип органічного поєднання мови та навчання мови; принцип реалізації багатофункціональності рідної мови в процесі навчання; принцип практичної спрямованості навчання, що лежить в основі змісту програми з української мови для учнів 9-11 класів щодо допрофесійної підготовки. З Вихідними положеннями програми для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленням української мови у 8-9 класах є: Розуміння місця певної теми в

системі класу; третя мета уроку; Акцент на поглибленому вивченні теоретичного матеріалу; культура усного та писемного мовлення; Розвиток мови; Використання художніх візерунків як супровідних текстів; Система модульних розвиваючих занять; Тестові завдання; Узагальнення та систематизація вивченого.

Першочерговою метою навчання мови залишається загальноосвітня мета – створити міцний фундамент для мовної підготовки обдарованих і талановитих учнів; розвивати в них уміння самостійно освіжати набуті знання в різних мовних ситуаціях та творчо їх застосовувати; Розкрити невичерпні скарби рідної мови, сформувати духовно багату особистість, яка формуватиметься свідомим використанням державної мови, високою мовною майстерністю та бажанням йти до вищої освіти в рамках підготовки спеціаліста. Відповідно до поставленої мети основними завданнями поглибленого вивчення української мови є:

- Розвиток комунікативної компетенції учнів щодо використання мовленнєвих засобів у різних життєвих ситуаціях;
- Знання мовної системи як основи формування мовних умінь – орфоепічних, граматичних, лексичних, орфографічних, стилістичних;
- Виховання духовного світу учнів, цілісних світоглядів, загальнолюдських орієнтирів, тобто участь через мову до культурної спадщини українського народу та людства загалом.

Для досягнення основної виховної мети у ЗОШ, ліцеях, школах з поглибленим вивченням української мови та її особливостей у 8-9 класах використовуються когнітивно-комунікативний, особистісно орієнтований, соціокультурний, діяльнісний та компетентнісний підходи. найкраще підходить для викладання української мови. Розвиток мовних і мовних навичок учнів, що є частиною комунікативної компетенції як основної мети стандартизації мовної підготовки, є важливим на сучасному етапі, оскільки компетентність сьогодні вважається передумовою успішної самореалізації випускників.

Предмет «Українська мова» займає особливе місце серед шкільних предметів, оскільки є не лише предметом вивчення, а й засобом навчання, а отже рішучим переорієнтуванням процесу оволодіння мовою та мовними навичками учнів, мовлення, вимагає навичок для повного оволодіння всіма визначеними державним стандартом змістовими сферами навчання мови - мовленнєвою, мовною, соціокультурною та діяльнісною (стратегічною). Ці лінії формують комунікативну компетентність особистості, сприяють розвитку національної самосвідомості, патріотичному, моральному та естетичному вихованню учнів. Відповідно, у 9-11 класах із поглибленням української мови розвиваються мовні, мовленнєві, соціокультурні та дійові вміння як складові комунікативних умінь. На відміну від інших шкільних предметів, для яких комунікативна компетенція має вирішальне значення, на мовних курсах вона є і ключовим, і предметом, який формується в процесі вивчення мови, у тому числі й української, а формування умінь учнів залучає учнів до всі види мовної діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Результатом цього процесу є формування загальнолюдської компетентності, яка являє собою сукупність ключових компетентностей, інтегровану властивість особистості, що має формуватися в процесі навчання і включає знання, вміння, установки, переживання та особистісні моделі поведінки. Визначальною рисою цього підходу є зміщення акценту на готовність учнів застосовувати набуті знання та навички для вирішення реальних життєвих проблем. Програма враховує державний статус української мови, її соціальні функції, враховує особливості предмета, який має яскраво виражені інтегративні функції, здатність здійснювати різноманітні педагогічні, розвиваючі та виховні впливи на учнів, сприяти вихованню учнів в особистості, розвивати навички самостійної навчальної діяльності, самоосвіти та самореалізації; враховувати сучасні організаційні форми, методи та технології навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах.

Програма складається з пояснення, основної частини та критеріїв оцінювання навчальних досягнень. Навчальний матеріал основної частини розподілено відповідно до курсів української мови для 9-11 класів разом із загальноосвітніми вимогами учнів. Кожен із курсів для конкретного класу складається з чотирьох смислових рядків (мовленнєвої, мовної, соціокультурної і діяльнісної, або стратегічної), представлених у вигляді таблиць. У мовленнєвій і мовній змістових лініях основними є три колонки: в одній з них подано зміст навчального матеріалу, а в двох інших відповідно – державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів і кількість годин, що виділяється на вивчення певної теми.

Усі чотири змістові компоненти поглибленого вивчення української мови мають бути пов'язані з одним структурним елементом предмета – текстом, який виконує різноманітні дидактичні функції: як джерело навчальної інформації; проблемне завдання, матеріал для перекладів різного роду, редагування, матеріал для творчої роботи тощо. Важливим стратегічним напрямком у комплексі першочергових заходів щодо оновлення змісту навчання мови є співвідношення між інтенсивним і комплексним навчанням, з акцентом на згущення теоретичний матеріал, дослідження в укрупнених одиницях, які є навчанням (блоками). Зміщення уваги з вивчення граматики насамперед на оволодіння мовою як даром рідної країни, вправи в усному та писемному мовленні, спілкуванні, розвиток зв'язної мови – не означає, що увагу до граматики слід послабити.

Навпаки, сучасні науково-методичні принципи організації навчально-виховного процесу на допрофесійних класах спрямовують педагогів на органічне поєднання роботи з розвитку мовної культури та мовлення, спілкування з одночасним оволодінням теоретичними знаннями та орфографічними, стилістичними навичками. Програма поглибленого вивчення української мови в 9-11 класах навчає учнів, крім вивчення тем, визначених програмою основного курсу, оволодінню певними синтаксичними поняттями (предикативними, підрядними типами,

інфінітивом та узагальненим, особові речення, словесне речення тощо), ознайомлення з важливою інформацією для практики спілкування (вирази головного терміна в односкладних реченнях, умови відокремлення допоміжних термінів, семантичні відношення в складносурядному реченні; лексичні, лексико-морфологічні та синтаксичні засоби зв'язку в тексті тощо); розширення асортименту курсів для підвищення мовної культури учнів. Засвоєння цих та інших лінгвістичних понять і теоретичної інформації дає наукові знання і служить основою для розвитку мовних і мовленнєвих навичок. Значно розширено область загального мовознавства.

Крім тем, що розглядаються на вступних уроках, учні 9-11 класів ознайомлюються з термінами української мови, української літературної мови, літературними нормами, відомостями про письмові та усні форми мови, колоритно-стилістичними мовні варіанти, погляди на мовну культуру видатних учених, діячів суспільного життя, письменників тощо. Це сприятиме поглибленню знань із загального мовознавства, усвідомленню сутності та сутності мови як суспільного явища та позитивний вплив на національно-патріотичне виховання учнів. Важливо, щоб учні 8-9 класів усвідомлювали структурну єдність мови, елементи якої (фонемі, морфемі, слова, фразеологізми та речення) тісно пов'язані між собою. Оволодіння учнями граматичними засобами мовлення сприяє впровадженню системи практики, яка показує, як у мові взаємодіють певні мовні категорії та конструкції. Багато місця в програмі (на додаток до розвитку орфографії та пунктуації) присвячено мовній культурі та розвитку мови, включаючи аудіювання, читання, мовний аналіз зразків текстів, обговорення моралі, етики, естетики, ідеологічні, історичні та культурні дискусії, що стосуються особистісного розвитку учнів, ситуаційні діалоги, написання різноманітних проблемних робіт, конспектів, рецензій, рефератів тощо.

2.2. Формування поняття «антропоніміки» в учнів старшої школи під час позакласного навчання

Поточне планування являє собою розробку плану, структури і змісту окремого заняття. Структура гурткового заняття на базі шкільних майстерень наближається до структури комбінованого уроку. Це пояснюється тим, що на будь-якому гуртковому занятті вирішується, як правило, ряд дидактичних завдань. В очах учнів головна мета гурткової заняття - виготовлення певного об'єкта праці. Тому доцільно всі заняття будувати так, щоб на кожному з них учні займалися продуктивною працею.

Факультатив - навчальний курс, що вивчається учнями за їх бажанням для поглиблення і розширення науково теоретичних знань. Якщо в 5-7 класах інтерес учнів нестійкий і мета позакласної роботи – викликати інтерес учнів до предмета через цікаві завдання та ігри, то учні 8-9 класів обирають усвідомлених факультативів для поглиблення знань, щоб вчитися вирішувати складні задачі.

Предмети за вибором, наприклад Обов'язкові курси мають базуватися на державних програмах. Ці програми встановлюють предмети факультативів з математики та записують час, витрачений на предмет. Це визначає обсяг знань і вмінь, які набувають учні з кожної теми [16].

Проте вчитель може обрати будь-який із рекомендованих курсів для факультативів, виходячи з власних навичок та навичок своїх учнів. Програми пропонують різні варіанти змісту факультативів. Тому кожен викладач може певною мірою варіювати зміст курсу, не виходячи за рамки факультативних програм.

Вибіркові предмети не є обов'язковими для учнів. Їх відвідують учні, які обрали цей факультатив за власним бажанням. Умова факультативного вибору висуває певні вимоги до системи факультативних занять і диктує свої обмеження щодо змісту та методології цих занять.

По-перше, програми різних класів мають бути максимально незалежними одна від одної. Тільки в старших класах, учні яких вже мають

відносно стійкий інтерес до предмета, можна призначити спеціальні курси більше року.

По-друге, учнів слід залучати до змісту та методики факультативів [5].

Це забезпечується за рахунок включення до програми факультативів із високою загальною та прикладною цінністю. Вивчення таких може значно підвищити рівень розвитку учня, що є основним завданням факультативів.

Щоб факультативи були ефективними, їх необхідно організувати там, де є:

1) висококваліфіковані викладачі або інші спеціалісти, здатні вести навчання на високому науково-методичному рівні;

2) не менше 15 учнів, які проходять цей курс за вибором.

Якщо в школі є класи з малою наповнюваністю, групи учнів на факультативи можуть прийматися паралельно або учнями суміжних класів (10-11 класи) [14].

Зарахування учнів на курси за вибором здійснюється на громадських засадах за інтересами. Вимоги до учнів обов'язкового факультативного напрямку такі ж, як і до кожного предмета: обов'язкове відвідування, домашнє завдання, зосередженість, навчальна дисципліна.

Вибір предметів за вибором здійснюється студентами відповідно до їхніх інтересів. Вимоги до студента, який бере участь у факультативному предметі, такі ж, як і до будь-якого предмета: обов'язкове відвідування, домашні та інші завдання тощо.

У школі факультативні заняття вводяться з певними цілями:

- розширення кругозору учнів;
- розвиток мислення;
- формування активного пізнавального інтересу до предмета;
- розвиток просторової уяви;
- сприяння професійній орієнтації учні;
- вивчення відомостей про історію розвитку науки [13].

На відміну від інших форм позакласних робіт факультативний курс постачає учнів великим об'ємом науково-теоретичних знань, розвиває здібності, формує світогляд, характеризує змістовної зв'язком з історією науки. Факультатив включає учнів в різні форми самостійної діяльності за допомогою використання на заняттях евристичного, проблемного, частково-пошукового методів, поєднує строгість викладу матеріалу з красою і цікавістю, володіє великими можливостями в формуванні культури мислення учнів.

При організації факультативного навчання навряд чи можна сподіватися на значний педагогічний ефект, якщо вчитель формально керується встановленими нормами. Важливо їх переосмислення і адаптація до реальних умов школи, класу, факультативної групи.

Приблизний алгоритм організації предметних факультативних занять

1. Вивчення адміністрацією та педагогами правових нормативних документів, інструктивно-методичних листів, методичних рекомендацій, відповідної літератури і досвіду, в яких розкриваються норми і рекомендації з організації факультативного заняття. Для цього проводяться установчі педради, інструктивно-методичні наради, семінари-практикуми, наради при директорові та заступника директора, індивідуальні бесіди і консультації.

2. Проводиться глибока роз'яснювальна робота з вчителями, учнями та їх батьками через систему лекцій, бесід, консультацій і т.п. Важливо, щоб кожен розумів свої права і можливості їх реалізації, міру відповідальності за свій вибір і участь у великому спільній справі.

3. Вивчення і систематизація освітніх потреб і запитів учнів. Складання карти освітніх запитів.

4. Інвентаризація та систематизація наявних прав заміни різної спрямованості, пропонованих вчителями;

5. Складання таблиці відповідності «Вибір учнів - пропозиція педагогів». На її основі складається перелік факультативів для ознайомлення учнів і їх батьків.

6. Ознайомлення батьків і учнів з переліком факультативів. Збір і систематизація заяв батьків.

7. Формування факультативних груп. Фінансовий розрахунок необхідної кількості годин.

8. Робота комісії з розподілу наявних годин на факультативні заняття.

9. Складання навчального плану установи освіти і його твердження в районному відділі освіти.

10. Тарифікація вчителів. Складання навчального розкладу.

11. Складання, затвердження і коригування навчальних програм факультативних курсів. Розробка календарно-тематичних планів.

12. Організація і проведення занять. Моніторинг навчального процесу та його результатів. Корекція діяльності.

Секрети успішного функціонування факультативних занять

- Показ нових ідей і способів дій;
- Різноманітність форм проведення факультативних занять;
- Перевага пошуковим методам і дослідженням;
- Навчати на найвищому рівні, пізнавши можливості учнів;
- Акцент на самоаналіз і самооцінку
- Можливі форми проведення факультативних занять лекції;
- Практикум;
- семінар;
- дискусія;
- змагання;
- Ділова гра;
- Інтегроване заняття;
- Театралізоване заняття.
- Критерії ефективності факультативних занять

Критерій навченості учнів:

1. Динаміка навчальних досягнень учнів, які відвідують факультатив, результати адміністративних контрольних робіт, проміжної атестації;
2. Динаміка кількості учнів, які вдаються до послуг репетитора;
3. Зростання кількості переможців олімпіад і творчих конкурсів різного рівня;

Критерій особистісного розвитку:

- Прихильність учнів цінностям, володіння ними навчальними та соціальними компетенціями, які відображені в місії установи або моделі випускника;
- Демонстрації учнями норм етичної поведінки;
- Характер потреб учнів;
- Стабільність професійних пріоритетів школярів;
- Оригінальність освітніх продуктів учнів;
- Володіння учнями новими способами діяльності;
- Критерій здоров'я, т.е. вплив занять учнів на факультативах на динаміку:
- Кількості пропусків занять по здоров'ю;
- Числа учнів в групі здоров'я;
- Кількість скарг учнів на стомлюваність;
- Кількості учнів, які займаються в спортивних секціях;
- Рівня тривожності учнів;
- Критерій задоволеності суб'єктів освітнім процесом:
- Учні (динаміка навчальної мотивації і ставлення до навчання);
- Батьків (динаміка прихильності до факультативним заняттям);
- Вчителів (динаміка в активізації самоосвітньої діяльності і в ставленні до роботи в умовах даної моделі диференціації навчання школярів);
- Критерій підвищення компетентності педагогів.

Під «позаурочною діяльністю» слід розуміти освітню діяльність, здійснювану в формах, відмінних від класно-урочної, і спрямовану на досягнення запланованих результатів освоєння основної освітньої програми.

Для освітніх установ позаурочна діяльність завжди була невіддільною частиною виконуваних ними функцій. Але науковий сенс і зміст даного поняття змінювався в різний час виходячи від пріоритетів, світоглядних установок організаторів системи освіти, які в свою чергу, створювалися під впливом ідеологічних і культурних потреб суспільства [12].

У теорії і практиці вітчизняної освіти спочатку домінували терміни «позаурочна, позакласна, позанавчальна робота», які пояснювались в енциклопедичних та довідкових виданнях як складова частина навчально-виховного процесу в школі, одна з форм організації вільного часу учнів.

Ще В.А. Сухомлинський говорив про значимість позаурочної діяльності: «Логіка навчального процесу таїть в собі небезпеку замкнутості і відособленості, тому що в школі на кожному кроці підкреслюється: досягай успіху власними зусиллями, не сподівайся на когось, і результати розумової праці оцінюються індивідуально. Щоб шкільне життя було пройняте духом колективізму, воно не повинно вичерпуватися уроками».

Позаурочна робота, як вважає Ш. А. Амонашвілі, це складова частина навчально - виховного процесу школи, одна з форм організації вільного часу учнів.

Позаурочна діяльність учнів об'єднує всі види діяльності школярів (крім навчальної діяльності і на уроці), в яких можливо і доцільно рішення задач їх виховання і соціалізації [7].

Організація занять за напрямками позаурочної діяльності є невід'ємною частиною освітнього процесу в школі. Час, відведений на позаурочну діяльність, використовується за бажанням учнів і в формах, відмінних від урочної системи навчання.

Відповідно до індивідуальних здібностей дитини формуються умови для розвитку особистості, створюється її пізнавальна активність, моральні риси особистості, комунікативні навички, здійснюється процес соціалізації.

Метою позаурочної діяльності є забезпечення досягнення планованих результатів освоєння основної освітньої програми за рахунок розширення інформаційної, предметної, культурного середовища, в якій відбувається освітня діяльність, підвищення гнучкості її організації. Позаурочна діяльність організовується не по предметам, а за напрямками розвитку особистості: духовно-моральний, фізкультурно-спортивний і оздоровчий, соціальний, загальноінтелектуальний, загальнокультурний.

Головною відмінною рисою позаурочних занять від уроків є те, що відвідування таких занять не є обов'язковим, за заняття не виставляються оцінки.

Для реалізації в школі доступні наступні види позаурочної діяльності:

- ігрова діяльність [5];
- пізнавальна діяльність;
- проблемно - ціннісне спілкування;
- досугово - розважальна діяльність (досуговое спілкування);
- художня творчість;
- соціальна творчість (соціально перетворює добровольча діяльність);
- трудова (виробнича) діяльність;
- спортивно-оздоровча діяльність;
- туристично-краєзнавча діяльність.

У базисному навчальному плані виділені основні напрямки позаурочної діяльності:

- спортивно-оздоровча,
- художньо-естетична,
- науково - пізнавальна,

- військово-патріотична,
- суспільно корисна і проектна діяльність [11].

Види і напрямки позаурочної діяльності школярів тісно пов'язані між собою. Наприклад, ряд напрямків збігається з видами діяльності (спортивно-оздоровча, пізнавальна діяльність, художня творчість). Військово-патріотичне спрямування і проектна діяльність можуть бути реалізовані в будь-якому з видів позаурочної діяльності. Вони являють собою змістовні пріоритети при організації позаурочних занять. Суспільно корисна діяльність може бути визначена в таких видах позаурочної діяльності, як соціальна творчість і трудова (виробнича) діяльність.

Позаурочна діяльність здійснюється за допомогою реалізації робочих програм позаурочної діяльності. Робоча програма позаурочної діяльності є обов'язковим елементом основної освітньої програми, нарівні з іншими програмами, що входять в змістовний розділ основної освітньої програми. Робочі програми позаурочної діяльності розробляються освітньою організацією самостійно на основі вимог загальної освіти з урахуванням відповідних зразкових основних освітніх програм [5].

Робочі програми курсів позаурочної діяльності повинні містити:

- 1) результати освоєння курсу позаурочної діяльності;
- 2) зміст курсу позаурочної діяльності з зазначенням форм організації та видів діяльності;
- 3) тематичне планування.

Результати позаурочної діяльності є частиною результатів освоєння основної загальноосвітньої програми відповідно до вимог державного стандарту.

Розділ «Результати освоєння курсу позаурочної діяльності» конкретизує особистісні, метапредметні і предметні результати освоєння курсу, які повинні відповідати запланованим результатам освоєння основної загальноосвітньої програми [9].

Розділ «Зміст курсу позаурочної діяльності» містить реферативний опис розділів і тем програми з обов'язковим зазначенням форм, опис розділів і тем програми з обов'язковим зазначенням форм організації, які повинні відрізнятися від урочної форми, і видів діяльності учнів на заняттях курсу позаурочної діяльності.

Розділ «Тематичне планування» містить найменування розділів і тем, що входять в кожен розділ, визначає їх послідовність, кількість годин, що відводиться на їх вивчення, оформляється у вигляді таблиці, складається на кожен рік навчання.

Робочі програми позаурочної діяльності можуть бути побудовані за модульним принципом і реалізовуватися із застосуванням мережевої форми, електронного навчання, а також з використанням дистанційних освітніх технологій. Форми реалізації позаурочної діяльності освітня організація визначає самостійно.

З усього вище сказаного випливає, що при організації позаурочної роботи необхідно враховувати психофізіологічні особливості розвитку школярів. Зокрема, дітей цікавить сам процес отримання знань. І чим він різноманітніший за формою і яскравіше за змістом, чим менше напружений і обов'язковий, тим ефективніше [14].

Отже, всі напрямки позаурочної діяльності необхідно розглядати як змістовний орієнтир при побудові відповідних освітніх програм, а розробку і реалізацію конкретних форм позаурочної діяльності школярів засновувати на видах діяльності.

Використання таких форм організації освітнього процесу як цільові прогулянки, екскурсії, розвиваючі ігри і т.д. набуває особливого значення для формування вміння вчитися, а опора на наочно-дієве і наочно-образне мислення сприятиме формуванню логічного мислення на перших етапах навчання в школі.

Позакласна робота у вигляді проведення свят, екскурсій, різноманітних вікторин та конкурсів, творчих майстерень і т.п. сприяє розвитку у дітей

навичок спілкування та спільної діяльності, прояву їх особистісних якостей. Важливим і необхідним фактором виховного процесу є залучення батьків для проведення різних заходів і їх безпосередньої участі в них. Це обумовлює злагоджену роботу дитячого колективу і зміцнює союз «Сім'я-школа».

Особливої уваги потребує робота з дітьми зі зниженою мотивацією до навчання, з відхиленнями в поведінці. Включення таких учнів в соціально значиму діяльність, дає можливість збільшити їх мотивацію і самооцінку, зміцнити становище в шкільному колективі. Важливим аспектом здійснення програм позаурочної діяльності виступає досягнення її результатів. Виховні результати позаурочної діяльності школярів розподіляються за трьома рівнями [9].

І так, позаурочна пізнавальна діяльність школярів може бути організована у формі факультативів, гуртків пізнавальної спрямованості, наукового товариства учнів, інтелектуальних клубів (по типу клуб «Що? Де? Коли?»), Бібліотечних вечорів, дидактичних театрів, пізнавальних екскурсій, олімпіад, вікторин і т.п.

Успішна реалізація факультативу можлива лише за умови дотримання керівництвом школи та вчителями певних управлінських і дидактичних принципів. У нашому випадку принципи - це вимоги, які виступають в якості правил, норм, що регулюють освітній процес на факультативних заняттях.

Керуючі і дидактичні принципи, що сприяють успішній реалізації функцій факультативних занять: предметно-підвищувальний, мотивуючий, загальноосвітній, профорієнтаційний.

1. Принцип самовизначення учнів передбачає усвідомлений вибір учнями загально розвиваючих, предметних і профорієнтаційних факультативних занять, запропонованих педагогічним колективом школи.

2. Принцип врахування вікових особливостей, пізнавальних інтересів учнів на вибір тематику факультативних занять, яка відповідає віку дітей і результатами попередньої діагностики їх інтересів і пізнавальних потреб.

3. Принцип ресурсної забезпеченості. Факультативні заняття повинні бути забезпечені необхідною навчально-матеріальною базою для організації навчання відповідно до виборами учнів; вчителями, здатними викладати навчальні предмети на підвищеному рівні або володіють тим чи іншим ремеслом.

4. Принцип варіативності форм факультативного навчання. Це зумовлює освітню кооперацію з іншими установами соціальної сфери або виробництва, організацію міжшкільних факультативів [6].

5. Принцип доступності - припускає реалізацію вимоги задовольнити освітні запити учнів на обраному рівні.

6. Принцип індивідуалізації навчання. Вимагає педагогічного управління процесом учнівського самовизначення, проектування учнями власного навчального плану, в якому поряд з інваріантною складовою є варіативний (факультативний) компонент.

7. Принцип двоїстого характеру освітнього процесу.

Передбачає реалізацію різних стратегій навчання на базовому рівні в рамках інваріантного компонента навчального плану школи та навчання на підвищеному рівні на факультативних заняттях.

8. Принцип цікавості. В організації факультативних занять вимагає від учителя застосування широкого спектра засобів збудження і підтримки навчально-пізнавальної активності учнів: парадоксів і протиріч, проблемних ситуацій, цікавих завдань, роботи над проектами, зв'язку з життям і т.п.

9. Принцип адаптивності педагогічного процесу. Передбачає проходження при визначенні номенклатури факультативних занять постулату про те, що не всі діти однаково здатні до різних навчальних предметів, що є учні, більш схильні, наприклад, до фізичної праці, художньої діяльності, ремеслу і ін.

10. Принцип наступності навчання в діаді «уроки - факультативні заняття». Наступність в цілях, змісті і технологіях навчання має важливе

педагогічне значення, оскільки вона зумовлює високий рівень навчальних досягнень і особистісного розвитку учнів [6].

Учні розрізняються інтересами і потребами, схильностями, рівнями пізнавального самовизначення, різні уподобання школярів різних років навчання. Самі установи освіти вирізняються своєю місією, кадровим складом, кваліфікацією вчителів, навчально-матеріальною базою. В силу зазначених факторів на різних ступенях навчання можуть застосовуватися факультативи, що відрізняються цільовою спрямованістю, змістом, формою проведення, тривалістю, типом наступності з основними курсами.

Цілями факультативних занять можуть бути:

- підготовка старшокласників до централізованого тестування;
- підготовка обдарованих школярів до олімпіад;
- формування профорієнтаційної компетентності учнів;
- загальнокультурний розвиток учнів;
- залучення учнів до дослідницької діяльності;
- корекція прогалин в знаннях і уміннях учнів і ін.

Факультативні заняття можна диференціювати за змістом: предметної спрямованості, загальнорозвиваючу і загальнокультурної спрямованості, профорієнтаційні.

Існують дидактичні засоби, застосування яких на факультативних заняттях дозволяє забезпечити ефективну оціночну діяльність учнів і вчителя.

«Презентація учнями освітніх продуктів»: проектів, досліджень, ідей, схем, таблиць, текстів, вирішених завдань і т.п. У процесі презентації учням пропонуються критерії, за допомогою яких сам презентує і його однокласники оцінюють даний продукт.

«Еталонний продукт». Учитель пропонує учням познайомитися з чудовою роботою їх однолітка: дослідженням, проектом, есе тощо. Даний

еталон допомагає учневі оцінювати свої напрацювання, бачити, що потребує вдосконалення.

Демонстрація вчителем великих очікувань від учнів. Учитель висловлює надію, що учень в наступний раз зможе подібну роботу зробити значно краще. Учитель і учень обговорюють, що для цього потрібно змінити учневі в способах його діяльності.

Похвала. Оцінюємо ми не тільки балами, а й словом, жестом, мімікою. Важливо до місця похвалити і підтримати успіх учня. Така оцінка виступає сильним засобом стимулювання пізнання.

Виставки і конференції. Виступають як значимий фактор зовнішньої оцінки освітніх продуктів учнів і їх творчої діяльності та ін.

2.3. Організація та хід дослідження

Не існує сфери людського життя, де б не були задіяні власні імена. Ономастика як наука здатна передати максимум знань про навколишній світ. «Власні імена в часі і просторі» - інтегрований науковий гурток, який ми організували на базі ЗОШ № 2 для учнів 10-11 класів.

Перед тим, як розпочати його роботу, ми провели діагностику знань з антропонімів у дітей, які вирішили займатися в гуртку. Ми отримали результати, які представлені в таблиці 3.1:

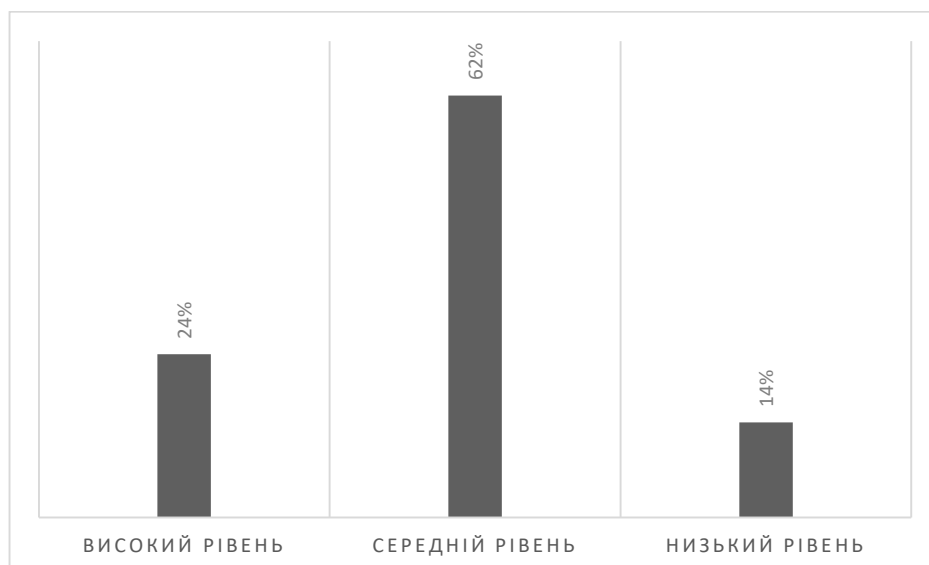


Рис.3.1. Графічне відображення результатів діагностики знань з антропонімів (Додаток Б).

Засідання гуртка проходять один раз на тиждень. Традиційно засідання складаються з трьох блоків:

- Теоретичного
- Дослідницького
- Ігрового.

У заняття включаються постійні рубрики «Ономастика в особах» і «Новини ономастики», які готують школярі за матеріалами преси і електронними ресурсами. Кожне засідання проходить в нетрадиційній формі: святковий концерт, мовлення каналу Ономастика-TV, екскурсія по регіону та ін.

Нами були сформульовані завдання і етапи дослідницького проекту «Антопонімічний простір установи освіти», закладеного в основу програми занять:

- 1) опис актуальних для колективу учнів антропонімів у всіх вживаних формах і варіантах;
- 2) вивчення факторів, що визначають вибір і використання різних форм і варіантів антропонімів (на прикладі особистих імен, прізвищ, ників);
- 3) виявлення особливостей вживання антропонімів в установі освіти в неофіційному та офіційному спілкуванні;
- 4) подання польової структури антропонімічного простору освітнього закладу.

Так, учасники засідань отримують можливість реалізувати творчий і науковий потенціал в роботі з доступним матеріалом.

У 2020-2021 навчальному році проведено 8 засідань гуртка, де в центрі уваги виявилися антропоніми – «Прізвища і прізвиська в Україні». Так, в ході занять задіяний широкий спектр антропонімічної лексики, що дозволяє торкнутися широкого кола інтересів членів гуртка, а також розширює кругозір учнів.

Наведемо сценарій одного із засідань гуртка.

Тема заняття: «Прізвища і прізвиська жителів України».

Форма заняття: «Пошуки папараці» (супроводжується мультимедійною презентацією)

Цілі заняття:

- 1) формування в учнів навичок постановки наукової проблеми і представлення результатів дослідження;
- 2) засвоєння знань про особливості таких елементів антропонімної системи, як прізвища і прізвиська, встановлення їх взаємозв'язку,
- 3) стимулювання наукової діяльності школярів.

Вступна частина. Добрий день! Сьогодні наше засідання пов'язане з особливостями наукового пошуку. Добре поставлене запитання - це половина відповіді. А хто найчастіше задає питання? Сьогодні ми проведемо пошуки, як справжні папараці. А в центрі нашої уваги сьогодні прізвища і прізвиська жителів України і, звичайно, їх дослідники.

Закріплення пройденого матеріала. Складання кросворду з пройденого матеріалу.

Теоретична частина. Для того щоб робота дослідника була актуальна, необхідно знати, що було зроблено в науці за обраною темою раніше. Повідомлення: «Дослідження прізвищ та прізвиस्क у вітчизняній і зарубіжній науці» (готує студент).

Науковий дебют. Презентація наукового проекту «Антропонімікона гімназії (після презентації слідує питання до доповідачів і рекомендації присутніх) (Додаток А).

Новини ономастики. Відео з архіву, домашні ласкаві прізвиська

Які прізвиська є у вас або ваших товаришів? З яких причин вони з'явилися?

Заключна частина. Раньше прізвищ у людей не було. Були прізвиська, з них згодом імена. Бажаємо вам мати тільки позитивні прізвиська і, звичайно,

прославити своє прізвище, назавжди залишивши її в історії рідного краю. Всього самого найкращого!

Висновок. Таким чином, інтеграція в рамках засідань гуртка «Власні імена в часі і просторі» відбувається на всіх рівнях освіти: школярі отримують перший досвід науково-дослідної роботи. Високій рівень знань, умінь і навичок учасників засідань підтверджують перемоги в науково-дослідних конкурсах і високі позначки при захисті робіт. Заняття сприяють профорієнтації школярів, компенсації розриву між програмами школи і НВЗ, а також регіоналізації навчання.

Виділяються такі форми позакласної роботи:

- за способом подачі мовного матеріалу - усні та письмові;
- за частотою проведення - систематичні (постійні) та епізодичні (разові);
- за кількістю учасників – індивідуальні, групові, масові.

Кожна із зазначених форм позакласної роботи має кілька видів, які відрізняються один від одного методикою проведення, обсягом мовного матеріалу, що використовується, характером участі школярів у роботі.

У позакласній роботі з української мови переважають усні форми, що пояснюється оперативністю мовлення і завданням розвитку в першу чергу мовлення.

До письмових форм позакласної роботи з української належать стінна газета, стенди. Усі вони характеризуються масовістю: вивішені видно, вони стають надбанням учнів всієї школи. Всі інші види позакласної роботи з української мови проводяться в усній формі. За охопленням учнів вони можуть бути індивідуальними, груповими та масовими. До індивідуальних видів позакласної роботи належать; завчання напам'ять віршів та прозових уривків, робота над роллю (при підготовці інсценувань до свята), підбір мовного матеріалу (ця робота виконується переважно в письмовій формі). Всі ці види індивідуальної роботи є по суті підготовчим етапом проведення групових і масових позакласних заходів

До групових відносяться такі види роботи:

- гурток української мови,
- екскурсії (до бібліотеки, на природу, на виробництво і т. д.),
- вікторини.

Серед них найприйнятнішим видом роботи на початковому етапі навчання української є робота в гуртку.

Всі перелічені та інші індивідуальні, групові та масові види позакласної роботи з української мови тісно пов'язані між собою. При плануванні позакласної роботи необхідно враховувати частоту проведення, і навіть методику підготовки тих чи інших видів заходів. Планувати роботу слід те щоб вона не створювала навантаження учнів й те водночас забезпечувала їх рівномірну, регулярну роботу над оволодінням російською протягом усього періоду навчання у школі.

2.4. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Після занять гуртка ми провели повторну діагностику знань з антропонімів, щоб перевірити, чи змінився рівень. Були отримані такі результати:

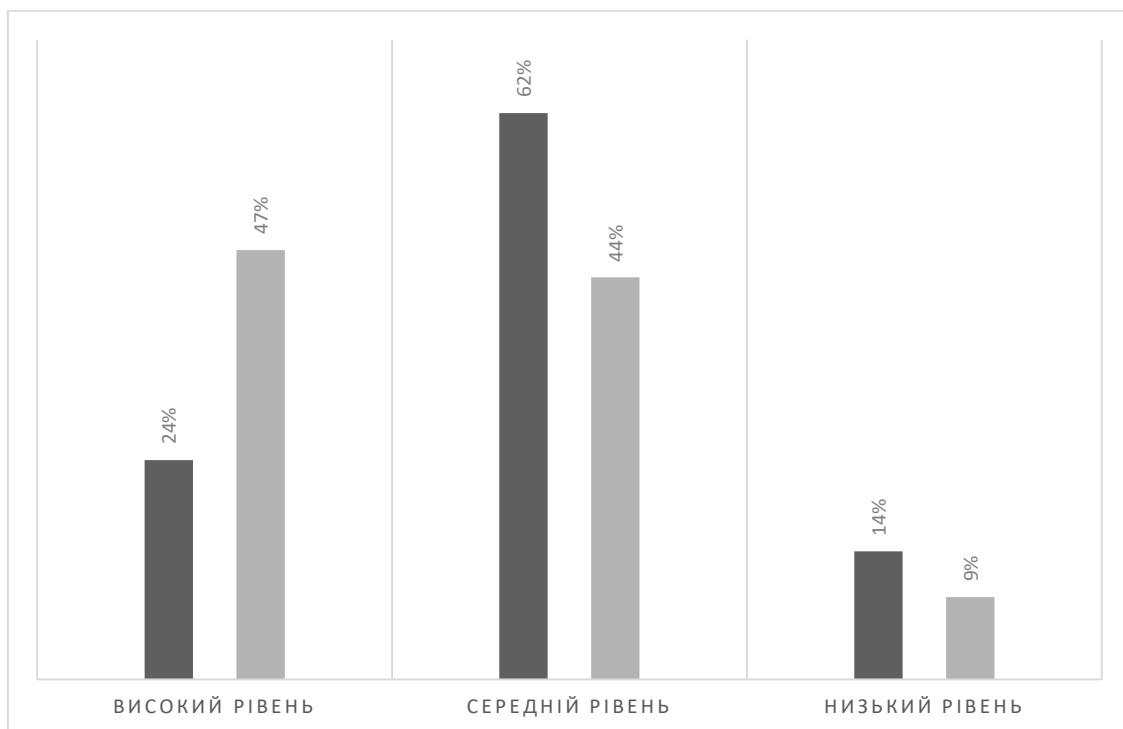


Рис.3.2. Графічне відображення результатів повторної діагностики знань з антропонімів.

Отже, ми бачимо, що кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 5%, кількість дітей с середнім рівнем зменшилася на 18% за рахунок збільшення кількості дітей з високим рівнем на 23%.

Отже, ми бачимо, що вивчення антропонімів за допомогою факультативної роботи, є ефективним.

2.5. Методичні рекомендації здобувачам вищої освіти щодо організації вивчення старшокласниками антропонімів на позакласних заняттях в школі

Питання про інтенсифікацію навчання учнів є одними з найактуальніших питань сучасної педагогічної науки і практики. Це пояснюється тим, що вирішення практичних завдань: запровадження загальної середньої освіти, підвищення якості освіти випускників вищої школи, формування їх активної життєвої позиції – в умовах прискореної науково-технічної та соціальної питання часу є прогресом і вимагає нових підходів до подальшого вдосконалення змісту, форм і методів навчання. Найважливішим із цих підходів є визначення шляхів, дидактичних умов і системи засобів для більш повної реалізації принципу діяльності в навчанні в сучасних умовах. Реалізація діяльнісного принципу в навчанні має вирішальне значення, оскільки навчання і розвиток орієнтовані на дії, а якість навчання як діяльності залежить від результатів навчання, розвитку та виховання учнів [11].

Активність в навчанні - дидактичний принцип, що вимагає від учителя такої постановки процесу навчання, яка сприяє вихованню в учнів ініціативності і самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь і навичок, розвитку у них спостережливості, мислення й мови, пам'яті, творчої уяви.

Створюючи простір дитячої активності, вчитель повинен заохочувати різноманітну самостійну діяльність учнів, прагнути так, організувати навчання, щоб вони міркували, робили висновки, діяли. Пізнаючи в процесі активної діяльності, учні не тільки краще розуміють і запам'ятовують, а й одночасно вчаться застосовувати знання на практиці, у них розвиваються дослідницькі устремління і навички, здатність долати перешкоди, пристрасть творити [18].

Найбільш значним мотивом навчання є пізнавальний процес учнів, прагнення до знання, що виникають з активного ставлення до предметів і явищ дійсності в процесі діяльності. Чим активніше діяльність, тим більше зв'язків між речами, фактами, відтінками, властивостями подій. Наше завдання полягає в тому, щоб активна діяльність кожної дитини перетворилася в нестримну лавину пізнання. Єдиний шлях до цього - праця. Йдеться про працю мислителя; дитяча праця - це активне бачення світу.

Проблема пізнавальної активності одна з найбільших проблем педагогіки. Психологи і педагоги минулого і сьогодення по-різному намагалися і намагаються відповісти на одвічне запитання: як зробити так, щоб дитина хотіла вчитися? [21].

Пізнавальна активність як педагогічне явище - це двосторонній взаємопов'язаний процес; з одного боку, це форма самоорганізації і самореалізації учнів; з іншого - результат особливих зусиль педагога в організації пізнавальної діяльності учнів. При цьому не можна забувати про те, що кінцевий результат зусиль педагога полягає в перекладі спеціально організованої активності учня в його власну активність. Таким чином, обидва види пізнавальної активності тісно взаємопов'язані між собою.

Весь процес розвитку пізнавальної активності учнів можна розділити на три етапи:

1. Накопичення інформації.
2. Штучне нав'язування інтересу.
3. Самостійна пізнавальна активність.

Перший етап розвитку пізнавальної активності полягає в накопиченні інформації щодо необхідних нам тем та пошкодження речей. Накопичення інформації відбувається за допомогою викладу їм і вивчення ними будь-якого теоретичного матеріалу, отримання необхідних відомостей. На цьому етапі учень отримує необхідні загальні відомості по даній темі і формує уявлення про неї [23].

Другий етап зводиться до штучного нав'язування учням інтересу до теми. Це повинно відбуватися невимушено і просто. Учням даються докладні дані з теми, проводиться показ фільмів, наочних посібників, зразків виробів, влаштовуються екскурсії, походи на вернісажі та виставки. Мета даного етапу за допомогою всього цього викликати інтерес учнів до теми. Даний етап дає величезне значення в розвитку пізнавальної активності учнів. Якщо другий етап розвитку буде проведено раціонально і методично правильно, то весь процес розвитку перейде до третього етапу. Якщо в ході навчання буде отримано зворотний ефект бажаного, то можливо відбудеться поява в учнів упередженого ставлення до теми і втрата інтересу. Слід враховувати, що не всякий процес розвитку пізнавальної активності переходять до третього етапу. Якщо навчання проводилося методично правильно, то настає третій етап розвитку - це самостійна пізнавальна активність учнів [1].

Третій етап розвитку характеризується активністю учнів в пошуку необхідної інформації, збору відповідної інформації та відомостей. Якщо пізнавальний процес досягає третього етапу, підвищується рівень засвоєння учнями на уроках.

Розвиток пізнавальної активності учнів це важливий процес в спілкуванні і вимагає хорошої підготовленості вчителя до уроку і методично правильного підходу.

Психологічний мікроклімат в групі визначається безпосередньо стилем керівництва. Ефективність роботи безпосередньо пов'язана із стимулюючою роллю застосовуваних методів навчання. Активність учнів повинні

створювати всі методи, безпосередньо вирішальні завдання стимулювання навчальної діяльності [16].

Підвищення активності школярів у навчанні досягається так само шляхом використання педагогічних прийомів взаємодії вчителя з учнями. До числа найбільш результативних прийомів відноситься емоційність мови вчителя. Не тільки розповідь або пояснення, а й короткі зауваження, вказівки повинні викликати в учнів емоційну піднесеність, бажання якнайкраще виконати завдання.

Потрібно створити в своєму класі психологічно комфортну атмосферу, проявити шанобливе ставлення до кожного учня, домогтися почуття впевненості в посильності завдань, використовувати ефект «синдрому справедливості», коли клас бачить, що у викладача немає «улюбленців», що він доброзичливий, справедливий в оцінках. Тоді колектив одностайно успішно вирішить складні завдання [9].

Головна особливість сучасної соціально-педагогічної ситуації полягає в демократичних перетвореннях і змінах, викликаних реформуванням освіти: оновлюється зміст освіти, здійснюється перехід на варіативне навчання, освіту за вибором, створюються нові види загальноосвітніх установ.

Для компенсації гіперраціоналізму сучасної школи необхідна інтеграція загальної та додаткової освіти. На жаль, до сих пір в переважній масі шкіл додаткова освіта продовжує залишатися на становищі свого роду Попелюшки і має статус «позаурочної роботи», яка часто носить епізодичний характер. Тим часом, орієнтовану на виявлення і розвиток природних задатків дітей, побудовану на принципі добровільності, додаткову освіту надає дитині реальну можливість «спробувати себе» в самих різних видах діяльності (що нерідко допомагає у виборі майбутньої професії), формує у дітей високу самооцінку і впевненість в своїх силах, розвиває творчу активність особистості, пробуджує і формує потребу в саморозвитку. Рішення завдання становлення додаткової освіти, заповнення їм вакууму, що

утворився останнім часом у позаурочній сфері багатьох загальноосвітніх установ, безпосередньо залежить від кадрового забезпечення [8].

Орієнтація тільки на вчителя, здатного повноцінно вивчати і інтенсивно працювати в позаурочний час, безперспективна. В єдиному освітньому просторі та соціокультурному середовищі можуть і повинні взаємодіяти з дитиною вчителі, педагоги-організатори, педагоги-психологи, соціальні педагоги, педагоги додаткової освіти та інші фахівці. Безумовно, до такої ситуації не можуть одночасно прийти всі загальноосвітні заклади. Необхідні умови, що забезпечують ці процеси: сучасні програми, підготовлені кадри, нормативно-правова і матеріально-технічна база, достатнє фінансування.

Організоване на професійній основі, із залученням кваліфікованих кадрів додаткову освіту може і повинно стати рівноправним компонентом єдиного освітньо-виховного процесу в сучасній школі.

Позакласна робота- невід'ємна частина шкільного навчально-виховного процесу, одна з форм організації дозвілля учнів.

Позакласна робота (ЗВО) – різноманітні види самостійної роботи учнів. Частина ЗВО безпосередньо пов'язана з аудиторією – виконання поточних домашніх завдань, створення звітів, рефератів для презентацій, написання рефератів. Решта опосередковано пов'язана з аудиторією і забезпечується у вільний час вивченням шкільної програми. Це гуртки, факультативи, спортивні відділення, індивідуальні заняття художньої, технічної творчості, які орієнтовані на різноманітні інтереси учнів та їх прагнення до самостійної навчальної діяльності за власним вибором [13].

Основною формою для організації творчості учнів у позаурочний час є гурток – добровільне об'єднання учнів, які виявили загальний інтерес до певної сфери та зацікавлені в практичній діяльності у цій сфері. Гурток – це не лише місце для перевірки учнівської сили та розвитку творчого мислення, нахилів та навичок, а й гурток чоловіків, об'єднаних спільними інтересами. Заняття в гуртку характеризуються регулярністю, тривалістю та специфічним

профілем роботи. Розвиток мережі клубів та збільшення активності означають, що на їхній базі необхідно створювати більші асоціації, які могли б запропонувати студентам (переважно старшокласникам) більші можливості для наукової, технічної та ремісничої діяльності.

Групова робота в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах, а також позашкільних закладах проводиться з метою розширення загальних і спеціальних знань учнів, врахування їх індивідуальних інтересів і нахилів, розвитку творчих здібностей та організації їхнього дозвілля. [18].

Групова робота служить професійній орієнтації студентів, вона тісно пов'язана з педагогічними завданнями.

На громадських засадах організуються об'єднання в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах, вищих і середніх спеціальних школах, позашкільних закладах, об'єднаннях і бібліотеках. Зазвичай в колі 15-20 осіб, і кожен учень бере участь у 1-2 гуртках, не більше того.

Класи, особливо предметні групи, об'єднують учнів одного віку з приблизно однаковим рівнем підготовки. У деяких гуртках (мистецький, спортивний) об'єднання є за інтересами, займаються учні різних класів [18].

Групова робота відрізняється від педагогічної різноманітністю форм і методів її організації. Тема та зміст групової роботи зазвичай відображають останні досягнення науки, техніки та мистецтва. Заняття проводяться у формі лекцій, рефератів, доповідей, екскурсій і екскурсій, лабораторних і практичних робіт, конструювання моделей і приладів, дослідів і спостережень, змагань, участі в олімпіадах і масових виступах.

Дуже важливо, щоб результати діяльності учнів у гуртках стали надбанням усієї школи, щоб ця праця була суспільно корисною, що знайшло своє відображення в організації шкільних вечорів, конкурсів та олімпіад, диспутів, шкільних виставок, виставок дитячих виставок. мистецтво, шкільні музеї. Вищою формою гурткової роботи є різноманітні дитячо-юнацькі гуртки.

Існує два види планування групової роботи: довгострокове та поточне. Перспективне планування представлено програмами, що визначають зміст роботи гуртків, розробленими методичними кабінетами при навчальних закладах, а також станціями юних техніків, молоді тощо. Програми розраховані на 1 і 2 роки навчання [7].

Програми є зразковими. Керівник гуртка має право вносити в них зміни. У програмах зазвичай вказують, на які знання і вміння школярів із загальноосвітніх предметів можна спертися, які нові - повідомити. Дається також зміст практичної роботи. План проведення занять по одній з тем тієї ж програми наведено в додатку.

Заняття в гуртку зазвичай займають дві академічні години один раз в тиждень. Однак серед школярів зустрічаються такі, яких це не задовольняє. З ними можна займатися і годинами, але за погодженням з класним керівником, який знає про успішність кожного учня з інших предметів [12].

В одному гуртку не слід об'єднувати більше 15 учнів, так як в протилежному випадку важко забезпечити індивідуальне керівництво їх роботою. У гуртках може входити кілька секцій; для кожної призначається керівник. Необхідність у створенні секції виникає, коли кілька різних предметних гуртків виконують, наприклад, одне замовлення базового підприємства. У зв'язку з цим названі гуртки стають секціями одного гуртка. Однак основна їх діяльність протікає самостійно.

Важливою передумовою успішної роботи гуртків є наявність необхідної матеріальної бази. Для предметних гуртків за технологією такою базою служить шкільні майстерні. Однак в залежності від об'єкта праці вони часто вимагають додаткової оснастив і матеріалів, тому комплектувати їх треба завчасно.

Надзвичайно важливе значення для успішної роботи гуртка має методична сторона справи. З точки зору методики гурткової роботи необхідно приділяти особливу увагу таким питанням, як структура гурткової заняття, методи і форми організації навчання [17].

Позакласні уроки мови мають розширювати мовний кругозір учнів та розвивати їхнє почуття мови, виховувати любов і повагу до українського народу, інтерес до його мови, давати учням вміння самостійно працювати з книгою, вчити користуватися словниками та ін.

Специфічними принципами позакласної роботи в методичній літературі є принципи взаємозв'язку аудиторної та позакласної роботи, наукової глибини, практичної спрямованості, веселощів, волонтерства та рівного права сильних і слабких учнів на участь у позакласній роботі, індивідуального підходу до кожного та розвитку творчі навичк , зв'язок із позакласною роботою з рідної мови.

Принцип рівного права всіх учнів на участь у позакласній роботі вимагає суто індивідуального підходу до кожного учня, максимальної підтримки, підбору спеціальних завдань, вправ, форм роботи, які вільно володіють українською мовою.

У позакласній роботі повинні широко використовуватися міжпредметні зв'язки. Такі зв'язки встановлюються між українською мовою та літературою. Також можна застосувати набуті на уроці знання з іноземних мов, історії, географії. Наприклад, учні можуть створювати звіти про порядок слів у реченні української та іноземної мов, тип запозичених слів тощо. Знання з історії можуть бути використані у звітах про походження писемності, друкарства, запозичення. Міжпредметні зв'язки сприяють як кращому засвоєнню знань і навичок, так і активізації діяльності студентів природною мовою.

З метою стимулювання мовної діяльності учнів та збагачення їхньої мови дуже корисно ходити в кіно, театр, слухати радіо- та телепередачі, читати газети та журнали українською мовою.

Зміст позакласної роботи визначається шкільною програмою українською мовою з урахуванням мовних інтересів та рівня розвитку мовних умінь і навичок учнів. Зазвичай їх цікавлять такі питання, як походження української мови, її розвиток і роль у сучасному світі, мови

світу, словотворення та її етимологія. Ці позакласні теми можна включити до позакласної роботи для старшокласників.

Як важлива частина методики навчання української мови, групова робота не може базуватися на методичних принципах: звернення уваги на предмет мови, розуміння мовних значень, оцінювання виразності мови тощо. Відомо, що є деякі принципи, які лежать в основі позакласної роботи з цієї теми. Це принцип добровільності участі учнів у позакласній роботі, принцип самодіяльності, що передбачає самостійність учнів у підготовці та здійсненні заходів, принцип рівноправної участі учнів.

Методи позааудиторної роботи з теми за змістом менші, ніж формальні, а також відрізняються від основних методів навчання. Отже, слово вчителя, бесіда, самодіяльність учня широко використовуються у позашкільній діяльності. Однак ці методи використовуються в невимушеній атмосфері, що створює атмосферу великого інтересу до роботи.

Існують різноманітні форми організації позакласної роботи з української мови: бесіда, конкурси, вікторини, ігри, КВК, ранок і вечір, конференції та усні журнали, конкурси тощо,.

Позакласну роботу в школі можна організувати по-різному. Це епізодичні події в окремих класах, шкільних заходах та звичайних заняттях, напр. В. клуб. Слід зазначити, що випадкові події зазвичай викликають у студентів короточасний інтерес до нижчого рівня, інтерес до факту події, а не до предмета. Тому ефективність такої роботи відносно низька. Принцип системності вимагає, щоб позакласна робота була єдиною групою різноманітних видів діяльності, які тематично пов'язані між собою. Давно доведено, що найефективніша позакласна робота з української мови, коли вчитель добирає матеріал з розділу мови для роботи з учнями, більш-менш широкий, залежно від віку учнів і по відношенню до матеріалу, вивченого на уроці.

Методичне об'єднання вчителів-словесників приймає рішення про організацію позакласної роботи в школі, обираючи тему, над якою

працювати у навчальному році, складаючи план, у якому оформляються планові роботи класу, терміни виконання та відповідальні за виконання особи.

Дні, тижні та декади української мови стали традицією у школах. Такі заходи є результатом позакласної роботи протягом року. Підготовка тижня (декади) триває вже давно, тема та зміст обговорюються та затверджуються на засіданні об'єднання методичних вчителів. Важливим кроком у підготовці Тижня української мови є вибір оргкомітету, до складу якого входять провідні вчителі-словесники, а також учні, які зацікавлені та активні у позакласній роботі. До складу організаційного комітету можуть входити 1-2 учні з кожного класу. Після цього забезпечується робота зі зв'язками з громадськістю для підготовки та проведення тижня.

Школа успішно переглядає мовознавчі газети та лінгвістичні КВК. Ці заходи зазвичай включаються до програми Тижня української мови за бажанням самих учнів.

Висновки до другого розділу

Отже, нами досліджено програми та підручники з української мови в старшій школі для виявлення місця вивчення фразеології на уроках. Встановлено, що першорядним у навчанні мови залишається загальноосвітня мета – закласти міцний ґрунт лінгвістичної підготовки здібних і обдарованих учнів; виробити в них уміння самостійно поповнювати і творчо застосовувати здобуті знання в різних мовленнєвих ситуаціях; розкрити невичерпні скарби рідного слова, сформувати духовно багату особистість, яка відзначалася б свідомим ставленням до державної мови, високою мовною компетентністю і готовністю до освіти в старшій школі в умовах профільного навчання.

Виявлені особливості формування поняття «антропоніміки» в учнів старшої школи під час позакласного навчання. Встановлено, що факультатив - навчальний курс, що вивчається учнями за їх бажанням для поглиблення і розширення науково теоретичних знань. Якщо в 5-7 класах інтерес в учнів

нестійкий, і метою позакласної роботи є формування інтересу учнів до предмету за допомогою цікавих завдань та ігор, то в 8-9 класах учні усвідомлено вибирають факультатив, щоб поглибити знання, отримані на уроках, дізнатися нове, навчитися вирішувати складні завдання.

Власні імена в часі і просторі» - інтегрований науковий гурток, який ми організували на базі ЗОШ № 2 для учнів 10-11 класів. Перед тим, як розпочати його роботу, ми провели діагностику знань з антропонімів у дітей, які вирішили займатися в гуртку. Виявлено, що більшість дітей мають середній рівень знань. Після занять гуртка ми провели повторну діагностику знань з антропонімів, щоб перевірити, чи змінився рівень. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 5%, кількість дітей з середнім рівнем зменшилася на 18% за рахунок збільшення кількості дітей з високим рівнем на 23%. Отже, ми бачимо, що вивчення антропонімів за допомогою факультативної роботи, є ефективним.

ВИСНОВКИ

1. М. Худаш зараховує до першочергових завдань української антропонімії, яке стане базою для написання «великих синтезуючих монографій» та створення «спеціального курсу української антропоніміки». Актуалізується питання про формування структурованої системи науково-теоретичних, практико-методичних та джерелознавчих основ української історичної антропонімії як наукової галузі. На основі узагальнень слов'янських ономастів, зокрема Т. Мілевського, О. Суперанської, В. Бланара, В. Никонова, дослідник підходить до визначення терміна «антропонімічна система», трактуючи його як «внутрішньо організовану сукупність засобів і моделей мовної ідентифікації особи, властивих тому чи іншому народові».

Аналізуючи відомі в слов'янській ономастиці наукові інтерпретації антропонімічних систем у загальнотеоретичній проекції, він зараховує сучасну українську антропонімічну систему до «трийменних з обов'язковими трьома компонентами – власне ім'я + назва по батькові + прізвище». Способи ідентифікації особи в досліджуваній період дослідник класифікує три категорії: власне антропонімічні іменування, апелятивні іменування, мішані, або антропонімічно-апелятивні іменування.

2. Створюючи простір дитячої активності, вчитель повинен заохочувати різноманітну самостійну діяльність учнів, прагнути так, організувати навчання, щоб вони міркували, робили висновки, діяли. Пізнаючи в процесі активної діяльності, учні не тільки краще розуміють і запам'ятовують, а й одночасно вчаться застосовувати знання на практиці, у них розвиваються дослідницькі устремління і навички, здатність долати перешкоди, пристрась творити.

Факультативні заняття, подібно заняттям з вивчення обов'язкового курсу, повинні проводитися на основі державних програм. Цими програмами визначаються тематика математичних факультативів і фіксується час,

відведений на розгляд тієї чи іншої теми. Тим самим визначається обсяг знань і навичок, які досягаються учнями при проходженні кожної теми.

3. Всі напрямки позаурочної діяльності необхідно розглядати як змістовний орієнтир при побудові відповідних освітніх програм, а розробку і реалізацію конкретних форм позаурочної діяльності школярів засновувати на видах діяльності.

Використання таких форм організації освітнього процесу як цільові прогулянки, екскурсії, розвиваючі ігри і т.д. набуває особливого значення для формування вміння вчитися, а опора на наочно-дієве і наочно-образне мислення сприятиме формуванню логічного мислення на перших етапах навчання в школі.

Позакласна робота у вигляді проведення свят, екскурсій, різноманітних вікторин та конкурсів, творчих майстерень і т.п. сприяє розвитку у дітей навичок спілкування та спільної діяльності, прояву їх особистісних якостей. Важливим і необхідним фактором виховного процесу є залучення батьків для проведення різних заходів і їх безпосередньої участі в них. Це обумовлює злагоджену роботу дитячого колективу і зміцнює союз «Сім'я-школа».

4. «Власні імена в часі і просторі» - інтегрований науковий гурток, який ми організували на базі ЗОШ № 2 для учнів 9-11 класів.

Перед тим, як розпочати його роботу, ми провели діагностику знань з антропонімів у дітей, які вирішили займатися в гуртку.

5. Засідання гуртка проходять один раз на тиждень. Традиційно засідання складаються з трьох блоків:

- Теоретичного
- Дослідницького
- Ігрового.

У заняття включаються постійні рубрики «Ономастика в особах» і «Новини ономастики», які готують школярі за матеріалами преси і електронними ресурсами. Кожне засідання проходить в нетрадиційній формі:

інтерактивна подорож в країну топоніміки, прогулянка в зоопарк, святковий концерт, мовлення каналу Ономастика-TV, екскурсія по регіону та ін.

Нами були сформульовані завдання і етапи дослідницького проекту «Антопонімічний простір установи освіти», закладеного в основу програми занять:

1) опис актуальних для колективу учнів антропонімів у всіх вживаних формах і варіантах;

2) вивчення факторів, що визначають вибір і використання різних форм і варіантів антропонімів (на прикладі особистих імен, прізвищ, ників, зоонімів);

3) виявлення особливостей вживання антропонімів в установі освіти в неофіційному та офіційному спілкуванні;

4) подання польової структури антропонімічного простору освітнього закладу.

Учні розрізняються інтересами і потребами, схильностями, рівнями пізнавального самовизначення, різні уподобання школярів різних років навчання. Самі установи освіти вирізняються своєю місцією, кадровим складом, кваліфікацією вчителів, навчально-матеріальною базою. В силу зазначених факторів на різних ступенях навчання можуть застосовуватися факультативи, що відрізняються цільовою спрямованістю, змістом, формою проведення, тривалістю, типом наступності з основними курсами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Худаш М.Л. З історії української антропонімії: монографія. Київ: «Наукова думка», 2003. С.236.
2. Горпинич В., Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Мовознавство. 2007. № 1. С. 83.
3. Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах: монографія. Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. С.12.
4. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ: Довіра, 2008. Ч. I. С. 229.
5. Козлова Р.М. Структура праслов'янського слова (Праслов'янське слово в генетичному гнізді): монографія. Гомель, 2005. С.412.
6. Железняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті). Київ: Кий, 2011. С. 215–216.
7. Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика: монографія: у 5 кн. Книга перша: Лексико-семантичні особливості онімного простору. Одеса: Астропринт, 2012. С. 28.
8. Кравченко Л.О. Українська ономастика: навч.посібник. Київ: Знання, 2014. С.239.
9. Зубко А. Українська ономастика: здобутки і проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр.* 2007. №15. С. 262-281.
10. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства: короткий нарис: Навч.посіб. Київ: Вища шк., 2006. С.143.
11. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія:(Проект). Повідомлення Української ономастичної комісії. К., 2004. Вип. №1. С. 24 – 43.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. 2006. С.716.
13. Єфименко І.В. Антропонімічні етюди. *Культура слова.* К., 2002. Вип.50. С. 79 – 80.

14. Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини. *З історії української лексикології*. К., 1980. С. 200–213.
15. Міклошич Ф. Die Bildung der slavischen Personennamen. "Denkschriften s. K. Academy of Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse". Команда Зентера. Відень, 2003. С.12-15.
16. Моршкін VI. Слов'янські імена чи слов'янських особистих імен в алфавітному порядку. 2005. С.142
17. Карпович Е. Я. Родові прізвисько і титули в Росії і злиття іноземців з російськими. СПб., 2003. 124 с.
18. Залеський А. М. Спостереження над українськими прізвищами XVII в. (на матеріалі інвентаря с. Перегінське). *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. 4. К., «Наук, думка», 2004. 124 с.
- Неділько О. Д. Про утворення українських прізвищ. «Українська мова в школі», 2003. 124 с.
20. Худаш М. Л. Із спостережень над українськими особовими назвами-композиціями середини XVII ст. *Ономастика*. К-, «Наук, думка», 1966, С.45.
21. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української мови XIV—XV ст. К., Вид-во АН УРСР, 1958. 124 с.
22. Степовий А. Замітка про походження і відмінюванні малоросійських прізвищ. «Філологічні записки». Воронеж, 2006. 214 с.
23. Сумцов М. Малоросійські клички. *Київська старина*. К., 2005. 124 с.
24. Сумцов Я. Ф. Культурные переживания. К. 2006. 321 с.
25. Франко. Галицько-руські народні приповідки. Т. III. Львів, С. 500.
26. Ястребов В. Малоросійські прізвиська Херсонської губернії. Етнографічний нарис. Одеса, 2001. 154 с.
27. Кримський А. Малоросійські прізвиська Херсонської губернії. Етнографічний нарис В. Ястребова. Одеса, 1893. «Життя і слово». Львів, 2001. 123 с.

28. Щербина В. До історії малоросійських фамільних прозваній. *Київська старина*. Серпень. К., 2000. 145 с.
29. Охримович В. Знадоби до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних. *Житє і слово*. Т. III. Львів, 2001. 124 с.
30. Кльонович С. Ф. «Роксоланія». «Питання класичної філології». Вип. 2. Вид-во Львівського університету, 2002. 214 с.
31. Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця Старосамбірського повіту. ЗНТШ, Т. LXXX, 2006. 123 с.
32. Дем'янчук В. До правопису слов'янських прізвищ. *Записки Історико-філологічного відділу УАН*. Кн. 10. К., 2005. 164 с.
33. Панькевич І. Кілька уваг до вияснення прізвища боярина і перемиського воєводи Дмитра Детка. *Збірник істор.-філол. відділу УАН*. № 76, 2. К., 2003. 123 с.
34. Корнилович М. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII ст. і в 1-ій пол. XIX в. Етнографічний вісник ВУАН. Кн. 9, 2004. 142 с.
35. Селищев А. М. Походження російських прізвищ, особистих імен і прізвищ. Вчені записки Московського ун-ту ім. М. В. Ломоносова. Вип. 128. Праці кафедри російської мови. Кн. I, В-во МГУ, 2002. 124 с.
36. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., «Наук, думка», 2001. 423 с.
37. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. К., Радянська школа, 2005. 412 с.
38. Сухомлин І. Д. Ю. К. Редько. Сучасні українські прізвища. *Українська мова і література в школі*. 2003, № 5, С. 200.
39. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (вступ та імена). Конспект лекцій. Ужгород, 2004. 325 с.
40. Болховітінов Є. Про особисті власні імена в слов'янорусів. *Вісник Європи*. Ч. LXX, 1813. 123 с.

41. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української мови XIV—XV ст. К., Вид-во АН УРСР, 1996. 412 с.
42. Гумецька Л. Л. Жіночі особові назви в українській актовій мові XIV—XV ст. *Наукові записки Інституту суспільних наук Львівського філіалу АН УРСР*. Т. III. Дослідження з мови та літератури. К., 1999. 123 с.
43. Гумецька Л.Л. Ономастичний формант в українській мові. *Слов'янське мовознавство*. Т. IV. К., 2005. 124 с.
44. Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Вип. VI. 2018. С. 45–52.
45. Карпенко Ю. Дещо про вивчення власних назв. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 39–45.
46. Карпенко О. Когнітивна ономастика. Інтегральна теорія англomовної комунікації: колективна монографія учнів: присвяч. Ірині Михайлівні Колегаєвій з нагоди 65-річчя від дня народження. Одеса: Одеська міська друкарня (КП ОМД), 2015. С. 13–64.
47. Карпенко О. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. Одеса: Астропринт, 2006. С. 377.
48. Ткаченко Г. Асоціативний словничок англійської хрематонімної лексики. *Записки з ономастики*. 2011. Вип. 14. С. 195–215.
49. Лучик В. Про нові напрями української ономастики. *Філологічні дослідження: зб. наук. пр. з нагоди 80-річчя члена-кореспондента НАН України, доктора філолог. наук, проф. Юрія Олександровича Карпенка*. Одеса. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2009. С. 144–146.
50. Беліцька Є. Використання кваліа-структур для семантичного опису пропріальних одиниць мови. *Записки з ономастики*. 2017. Вип. 20. С. 17–29.
51. Торчинський М. Синтаксичні функції власних назв. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2007. Вип. 321–322: *Слов'янська філологія*. С. 132–135.
52. Насакіна С. Інформаційно-рекламна функція топонімів у рекламі ліків. *Записки з ономастики: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 20. С. 200–209.

53. Неклесова В. Меми як частина онімного простору. *Записки з ономастики: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 20. С. 210–222.
54. Карпенко М. Розподіл сайтонімів-комполітів за компонентами конститутентами. *Записки з ономастики* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 20. С. 103–116.
55. Ткаченко Г. Хрематоніми ХХІ ст.: власні назви ювелірних прикрас. *Записки з ономастики: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 20. С. 255–261.
56. Лучик В. Слов'янська ономастика: стан і перспективи розвитку. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Тернопіль. 2017. Вип. 1 (27). С. 210–212.
57. Пахомова С. Ономастика в дзеркалі українсько-словацької комунікації. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2019. Вип. 71. т. 1. С. 188–198.
58. Даниленко О. Аббревіатурна лексика в політичному дискурсі (на матеріалі німецької мови). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.* Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 138. С. 176–180.
59. Хамаева Е. Про сучасний стан ономастической термінології в китайської і російської лінгвістики. *Вісник Іркутського державного лінгвістичного університету.* 2009. № 4. С. 148-152.
60. Магазаник Е. Ономапоетика, або «говорять імена» в літературі. Ташкент: Фан, 1978. С.146.
61. Хенгст К. Исследования по славянской ономастике Германии. *Вопросы ономастики.* 2019. Т. 16. № 2. С. 269–280.
62. Прайс Р., Прайс С. Ономастика Сарамаки: афро-американська назва системи. *Етнологія.* Вип. 11. № 4. С. 341–367.
63. Гібка М. Літературна ономастика: теорія. Лодзь: ArchaeGraph. Wydawnictwo Naukowe, 2019. С.173.
64. Дворжакова Ж. Анотація. Вступ до літературної ономастики: дис. канд. на філол. vědy Інститут чеської мови. Прага. 2008. С.2.

65. Тот Л. Теорія та методологія в літературній ономастиці. Власні імена в романах Іштвана Сіладжі (зокрема, в Холлоїді / Час воронів /): тези док. (PhD) дис. Пілішчаба, 2014. С.10.
66. Браїлко Ю. Генеза української літературної топономастики. Філологічні науки. 2018. № 29. С. 80–83.
67. Торчинський М. Поетоніміка України: історія становлення і перспективи розвитку (на матеріалі дисертаційних досліджень). Записки з українського мовознавства: зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 2006. Вип. 16. С. 332–340.
68. Боева Е. Оними світового культурного кола у поетичних творах М. Зерова. Записки з українського мовознавства. 2017. Вип. 24. С. 108–116.
69. Боева Е. Функційна парадигма антропонімів у повісті «Морітурі» І. Багряного. Записки з ономастики. 2017. Вип. 20. С. 62–72.
70. Зубар Л. Екзотичні власні назви у творах українських письменників-фантастів. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2013. Вип. 6 С. 85–94.
71. Крупеньова Т. Функціонально-стилістичні особливості антропонімікону прозових творів сучасних українських письменників. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 77–81.
72. Крупеньова, Т. Особливості ономастикону творів Братів Капранових. *Записки з українського мовознавства*. 2017. Вип. 24. С. 117–124.
73. Гаврилук І. Поетонімні опозиції в художньому тексті: лінгвальні параметри типологізації. дис.канд.філол. наук : 10.02.15 – загальне мовознавство. Донецьк. нац. ун-т ім. В. Стуса. Вінниця, 2017. С.210.
74. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. Львів: Місіонер, 2000. С.300.
75. Вечерський В. Глухів. В. Вечерський, В. Белашов.К.: Абрис, 2003. С.168.

76. Ніконов В. А. Ім'я та суспільство. В. А. Никонов. М.: Наука, 1974. С.278.
77. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст.: дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Блажчук Юлія Іванівна. Умань, 2008. С.301.
78. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви (лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвищ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини). *Говори і ономастика Наддніпрянщини*. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1970. С. 30–58.
79. Бачинська Г. В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Бачинська Галина Василівна. Івано-Франківськ, 2001. С.19.
80. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Н. В. Подольская. 2-е изд., перероб. и доп. М.: Наука, 1988. С.192.
81. Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст.: енциклопедичне видання / відп. ред. В. С. Брюховецький ; наук. ред., упоряд. З. І. Хижня; рец. Н. М. Яковенко. К.: ВД «КМ академія», 2001. С.733.
82. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) / В. В. Німчук. *Повідомлення Української ономастичної комісії*. 1966. Вип. 1. С. 24–43.
83. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. К.: Наук. думка, 1977. С. 236.
84. Бучко Г. Е. Прізвища Бойківщини в період їх становлення і в наші дні: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 Г. Є. Бучко. Ужгород, 1986. С.207.
85. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. М. О. Демчук. К.: Наук. думка, 1988. С.172.
86. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища Ю. К. Редько. К.: Наук. думка, 1966. С.214.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект уроку

Виникнення слів, походження топонімів і антропонімів

Мета: ознайомити дітей з поняттями «етимологія», «антропоніми», «топоніми», з етимологічним словником, словниками імен та географічних назв ; вчити дітей правильно формувати свої думки, висловлювати їх в логічній послідовності ; збагачувати активний запас слів ; розвивати зв'язне мовлення, мислення, спостережливість.

Обладнання: етимологічний, тлумачний словники, словники імен та географічних назв, предметні малюнки.

Хід заняття

1. Організаційна частина.

2. Мовна розминка.

Загадка Хто гнізда свого не має,
 Яйця іншим підкидає
 Та у лісі в холодку
 Все кує: «Ку-ку! Ку-ку!» ?

3. Виникнення слів.

- Як ви здогадалися, що це зозуля ?

- Чи можете ви сказати, як з'явилося, виникло слово «кукушка»

в російсь-

кій мові? Чому так назвали птаха? (*Птаха назвали за співзвуччям звуків, які він видає.*)

- Як ви думаєте, чому рябчика так назвали ? (*Цей птах названий уже не за звуками, які видає, а за забарвленням, оперенням.*)

- Тобто, в основу назв птахів, розглянутих нами, було покладено 2 ознаки: спів, голос і оперення.

- А тепер визначте, які ознаки були покладені в основу назв музичних

інструментів : скрипка, балалайка, сопілка (*за особливостями звучання*),

гармоніка-однорядка (*з одним рядом клавiш*), гармоніка-двурядка (*з двома рядами кнопок*), триструнка (*балалайка з трьома струнами*)

семиструнка (*гітара з сьома струнами*) (*за будовою інструмента.*)

- А за якими ознаками названі гриби : підберезник, опеньок ? (*За місцем, в якому вони вирости.*)

- А за якими ознаками названо дні тижня ? (*Неділя-день, коли відпочивають, російською «ничего не делают» ; понеділок- день після неділі...*)

4. Ознайомлення з поняттям «етимологія».

- А тепер скажіть, чому «стіл» так названий ?

- Виявляється, не завжди ми можемо сказати, чому так названий той або інший предмет. Це відбувається тому, що ознака, покладена в основу найменування, забувається, стирається. І треба провести ціле наукове дослідження, щоб відповісти на запитання про виникнення слова.

Наука, що займається питаннями походження слів, називається «етимологія». З цією метою навіть складаються етимологічні словники. Заглянемо в такий словник і дізнаємося, як виникло слово «стіл». Так,

слово «стіл» утворилося від *стляти* , тобто стелити. Первісне значення слова – «підстилка», на якій приймали їжу.

- Знайдіть в етимологічному словнику слова та поясніть їх походження.

Бутерброд (з німецької мови, «бутер»-масло, «брот»-хліб)

Велосипед (з французької мови, «велокс»-швидкий, «педіс»-нога)

Газета (з італійської мови, «газетта» спочатку мало значення «дрібна монета, за яку можна було спочатку прочитати, а потім і купити газету)

Козак (з тюркської мови, «козак»-вільна людина)

Колобок(східно-слов'янське, «колоб»-круглий невеликий хліб+суфікс -ок)

Префікс (з латині, «прае»-попереду)

5. Ознайомлення з поняттям «антропоніми».

- Виникнення імен власних для нас теж загадка. **Власні імена мають**

наукову назву - антропоніми (від грецьких слів «антропос» і «оніма» - ім'я). Імена наші запозичені переважно з грецької мови. Власне слов'янських імен мало: Любов, Віра, Надія, Людмила, Володимир. Вони нам зрозумілі. А запозичені імена неясні. Наука досліджує, вивчає імена і дає тлумачення, з якої мови це ім'я прийшло, яке це ім'я мало значення. Для цього складають словники

- Хто знає про походження свого імені? *(Діти розказують, вчитель допомагає, дає довідки про походження імен дітей)*

6. Ознайомлення з поняттям «топоніми».

- Однак не тільки імена людей належать до власних імен. Згадайте, що

ще відноситься до власних імен? *(Географічні назви: назви держав,*

рік, гір, міст, вулиць і т.ін.)

- Це великий шар слів. **Усі географічні назви називаються топонімами**

(від грецьких слів «топос»-місце, «оніма»-ім'я).

- Пригадайте, що ви знаєте про походження назв деяких міст, річок.....

7. Підсумок заняття.

- Що вивчає етимологія?
- Що таке антропоніми, топоніми ?
- Чи дізналися ви щось нове про значення та походження слів ?

- Ми сьогодні познайомились з процесом виникнення слів, дізналися про науку етимологію. Ця наука дуже цікава. Як цікаво дізнатися, чому предмет названий саме так, а не інакше! Проте для цього треба багато вчитися.

Додаток Б Діагностичний матеріал

1. У написанні назви якого навчального закладу допущена помилка?

- А Київський Державний університет
- Б Сумський національний аграрний університет
- В Болехівський ліцей №1
- Г Коломийський медколедж

2. Продовжіть речення: *Скорочені назви одиничних установ, організацій пишуться...*

- А з малої літери
- Б з великої літери, якщо їх усі знають
- В залежить від ситуації
- Г з великої літери

3. Продовжіть речення: *У назві установи місцевого значення (Д)олинський (М)іський (В)ідділ (О)світи з великої літери слід написати...*

- А тільки перше слово
- В перше й четверте слово
- Б два перших слова
- Г друге й четверте слово

4. У якому рядку назву концерту записано неправильно?

- А концерт молодіжного ансамблю
- Б концерт ансамблю “Органум”
- В концерт солістів Філармонії
- Г концерт органної музики

5. У якій власній назві з великої літери пишеться тільки перше слово в назві?

- А (Ч)умацький (Ш)лях
- Б (Ц)ентральний (П)арк (В)ідпочинку
- В (П)роспект (П)еремоги
- Г (М)айдан (Н)езалежності

6. Зазначте, що саме слід взяти в лапки у реченні: *Газета Ваш Шанс популярніша, ніж журнал Зелена Лампа.*

- А назву газети
- Б назву журналу
- В обидві назви
- Г лапок непотрібно взагалі

7. У написанні назви якого свята допущена помилка?

- А Новий рік
- Б День незалежності України
- В Свято Покрови
- Г Зелені свята

8. Зазначте назву посади, у якій кожне слово слід писати з великої літери

- А (Р)ектор (У)ніверситету
- Б (П)резидент (У)країни
- В (Д)екан (Ф)акультету
- Г (С)пікер (В)ерховної (Р)ади

9. У написанні якої власної назви допущена помилка?

- А місто Біла Церква
- Б село Нове Село
- В місто Новий Роздол
- Г село Нова слобода

10. Укажіть рядок, у якому всі слова пишуться з малої літери

- А (Р, р)ада (Б, б)езпеки ООН
- Б (Н, н)ародний артист
- В (К, к)раїни (Б, б)алтики
- Г (Б, б)удинок (У, у)чителя

11. Укажіть рядок, у якому з великої літери пишуться обидва слова

- А (Г, г)енерал (А, а)рмії
- Б (А, а)кадемія (Н, н)аук
- В (Д, д)емократична (П, п)артія

Г (Є, є)вропейський (С, с)оюз

12. Обидві власні назви треба писати в лапках у рядку

А село Веселе, фабрика Світоч

Б роман Собор, печиво Сюрприз

В готель Харків, дівчина Марійка

Г холодильник Норд, автомобіль Нива

13. З великої літери треба писати лише перше слово в рядку

А Р(р)іздвяні С(с)вята

Б З(з)апорозька С(с)іч

В В(в)ерховна Р(р)ада

Г Є(є)вропейський С(с)оюз

14. Власну назву треба брати в лапки в усіх рядках, окрім

А священний Коран

Б зупинка Таврійський університет

В Шевченків Кобзар

Г літак Мрія

15. Укажіть рядок, у якому з великої літери пишеться тільки перше слово

А (В, в)ерховна (Р, р)ада України

Б (М, м)іністерство (К, к)ультури України

В (К, к)абінет (М, м)іністрів України

Г (В, в)ерховний (С, с)уд України

16. Орфографічну помилку допущено в рядку

А Миколин ноутбук

Б прокрустове ложе

В франкова кімната

Г гоголівський гумор

17. Правил уживання великої літери та лапок дотримано в рядку

А мис «Доброї надії»

Б «античний світ

В День конституції

Г Краснодарський край

18. Укажіть рядок, у якому деякі власні назви беруться в лапки

А Ростов-на-Дону (місто), річка Міссурі, порт Балаклава

Б Декларація прав людини, Версальський мир, Великдень

В Динамо (стадіон), річка Піденний Буг, туманність Андромеди

Г Міжнародна організація Рада Безпеки, Козинські Горби (урочище)

19. Укажіть рядок, у якому всі слова записано правильно

- А Золоті ворота, Фабрика Киянка, західна Україна
- Б Кримський півострів, вулиця Ярославів вал, Софійський собор
- В Палац спорту, Епоха Відродження, Москва-ріка
- Г Харківський тракторний завод, цукерки «Вечірній Київ»

20. Укажіть рядок, у якому в усіх словах пишеться велика літера

- А (З, з)бройні (С, с)или (У, у)країни
- Б (П, п)олярна (З, з)ірка, (Ф, ф)ранкфурт-на- (М, м)айні
- В (Г, г)енеральний (П, п)рокурор (У, у)країни
- Г (Є, є)вропейський (С, с)оюз, (К, к)онституційний (С, с)уд (У, у)країни

21. У якому рядку допущена помилка при написанні слів з великої літери?

- А Мати Божа, Запорозька Січ, Полтавщина, Президент України
- Б Чумацький шлях, північний Кавказ, Золоті Ворота, Господь
- В Різдво, Нобелівська премія, езопова мова, Голгофа
- Г 8 Березня, Великий піст, Товариство української мови

22. У якому рядку допущена помилка при написанні слів з великої літери?

- А Полісся, епоха Відродження, новий Рік, Дід Мороз
- Б Одеський замок, профком університету, Франкові поезії, Буковина
- В Києво-Печерська лавра, Син Божий, Народний рух України
- Г Ісус Христос, Верховна Рада, Кривий Ріг, Галактика

23. У якому рядку всі слова з великої літери написано правильно?

- А Золоті ворота, Великдень, Олеський замок, Почаївська лавра
- Б Золотоноша, Шевченківський музей, академія Наук України
- В Державний гімн України, Ректор університету, великий Піст
- Г Конституційний суд, прем'єр-міністр України, Близький схід

24. У якому рядку всі слова з великої літери написано правильно?

- А Молочний шлях, служба Безпеки, Золоті ворота
- Б Академія наук, Збройні сили, Чумацький Шлях
- В Доктор Медичних наук, Стародавня Греція, демократична партія
- Г Друга Світова Війна, Центральний універмаг, народи півдня